

RECENZE

Paul Robert MAGOCSI,

With Their Backs to the Mountains. A History of Carpathian Rus'

and Carpatho-Rusyns, Budapest – New York, Central European University Press 2015, 544 s., ISBN 978-615-5053-46-7.

Autora knihy Paula Roberta Magocsiho (nar. 1945) netreba odbornej verejnosti zvlášť podrobne predstavovať. Pripomeňme len, že od roku 1980 pôsobí ako vedúci Katedry ukrajinských štúdií na univerzite v Toronte v Kanade, v roku 1996 sa stal členom Akadémie vied Kráľovskej spoločnosti v Kanade. Okrem toho zastáva celý rad ďalších vedeckých a vedecko-spoločenských postov – je prezidentom Karpatsko-rusínskeho centra, zakladajúcim členom Svetového kongresu Rusínov, Svetovej rady Rusínov a iných. Čo je ale dôležité, je autorom celého radu monografií z dejín Ukrajiny i karpatských Rusínov.

V roku 2015 vyšla jeho kniha *With Their Backs to the Mountains. A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns*. Táto, ako aj jej o rok neskorší slovenský preklad s názvom *Chrbtom k horám. Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov* (Prešov, UNIVERSUM, 2016), vyšla ako súbor prednášok P. R. Magocsiho, ktoré odzneli na letnej škole rusínskeho jazyka a kultúry – STUDIUM CARPATO-RUTHENORUM v rokoch 2010–2015 na Prešovskej univerzite v Prešove. Magocsi bol jej iniciátorom vychádzajúc zo skutočnosti, že Rusíni boli oficiálne uznaní ako samostatný národ. Stalo sa to de facto už pri sčítaní obyvateľstva vo vtedajšej Českej a Slovenskej Federatívnej Republike v roku 1991. Vtedy sa k rusínskej národnosti prihlásilo takmer 17 000 obyvateľov z celkového počtu 32 408 osôb, ktoré sa hlásili k východným Slovanom – Rusínom (16 937 osôb), Ukrajincom (13 847 osôb) a Rusom (1 624 osôb, prevažne žijúcich na severovýchodnom Slovensku. Slovenská republika, ktorá vznikla 1. januára 1993, Rusínov akceptovala ako samostatnú národnosť a o dva roky neskôr, v roku 1995 aj rusínčinu ako ich spisovný jazyk. Ten bol kodifikovaný a potom 27. januára 1995 oficiálne vyhlásený za spisovný jazyk Rusínov.

Cesta k samostatnej národnosti býva spravidla kľukatá a neraz i značne komplikovaná, čo v plnej miere platí práve u rusínskej národnosti. Vyžaduje si pre to obrovský zápal obyvateľov, ktorí sa k rusínskej národnosti hlásia, celý rad aktivít, ktoré prispievajú k jej presadeniu sa a širokej akceptácii nielen nerusínskeho obyvateľstva krajiny, ale čo je v tomto prípade obzvlášť dôležité – u samotných Rusínov.

Jednou z takýchto aktivít bolo v roku 1996 zriadenie Ústavu národnostných štúdií a cudzích jazykov Prešovskej univerzity v Prešove a v rámci neho Oddelenia rusínskeho jazyka a kultúry, (dnes Ústav rusínskeho jazyka a kultúry v Centre jazykov a kultúr národnostných menšín Prešovskej univerzity), ktorý je od roku 2010 hlavným organizátorom vyššie uvedenej letnej školy rusínskeho jazyka a kultúry. P. R. Magocsi ju pomáhal organizovať s cieľom priblížiť rusínsky jazyk a kultúru záujemcom o ňu v podstate z celého sveta, a to v prostredí, kde rusínska menšina žije, a potom spopularizovať rusínsku národnosť samotným Rusínom aj tým, že sa dozvedia viac o svojich dejinách, kultúre, vplyve cirkvi na formovanie ich národnej identity, ale aj o zrode a formovaní svojho spisovného jazyka, ktorý sa len pomaly presadzuje v rusínskom etnickom prostredí.

Kniha *With Their Backs to the Mountains. A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns* teda prioritne mala poslúžiť ako učebnicový text pre budúcich účastníkov letnej školy a súčasne pre všetkých anglicky čítajúcich záujemcov o rusínsku históriu a kultúru.

Rozdelená je do tridsiatich hlavných kapitol a vnútorne je ďalej členená na kratšie podkapitoly, ktoré detailnejšie vysvetľujú danú tému kapitoly. 34 máp rozložených v podstate v každej časti knihy pomáha čitateľovi zorientovať sa v geograficko-historickom prostredí, o ktorom autor práve píše. Šesť tabuliek, ktoré sledujú štatistické údaje, týkajúce sa väčšinou etnicity a početnosti rusínskeho obyvateľstva, čitateľ nájde v posledných kapitolách knihy. Majú sumarizujúce poslanie a sprehľadňujú číselné informácie o Rusínoch v karpatskom regióne strednej Európy.

Pri komplexnejšie poňatých dejinách Rusínov si už čitatelia zvykli na to, že autori takýchto syntetizujúcich dejín začínajú pravekom, prechádzajú cez starovek, ktorý sa strednej Európy len dotkol prítomnosťou starovekých dobyvateľov a prechádzajú potom cez stredovek, novovek až po súčasnosť. Kniha P. R. Magocsiho z tohto hľadiska nie je výnimkou.

Autor však pred kapitolu *Carpathian Rus' in prehistoric times (Karpatská Rus v predhistorickom období)* zaradil geografickú charakteristiku územia, na ktorom žili a žijú Rusíni. Nazval ju *Carpatho-Rusyns and the land of Carpathian Rus' (Karpatskí Rusíni a územie Karpatskej Rusi)*. Zaoberal sa v nej charakteristickými

črtami rusínskeho obyvateľstva, jeho kultúrnou i jazykovou príbuznosťou s ostatnými východoslovanskými etnikami. Na jednej strane ukazuje spätosť Rusínov s blízkyimi východoslovanskými národmi, na druhej strane práve takýmto spôsobom zreteľne vymedzuje Rusínov ako osobitný východoslovanský národ, neprípúšťajúc alternatívu, že v ich prípade ide o súčasť iného väčšieho východoslovanského národa (Ukrajincov, resp. aj Rusov). Tu dáva svoju odpoveď starším i súčasným názorom tých historikov a etnografov, ktorí pokladali a pokladajú Rusínov za súčasť ukrajinského národa. Toto stanovisko akcentuje geografickým vymedzením územia, na ktorom Rusíni žili, a následným opisom ich histórie na vymedzenom území, ktoré nazval *Karpatská Rus*.

V súvislosti s názvom územia obývanom Rusínmi je dôležitá poznámka autora, v ktorej vysvetľuje termín *Karpatská Rus*. P. R. Magocsi je si dobre vedomý, že *Karpatská Rus* ako samostatný územný celok nikdy neexistovala, ba vlastne ani územie, ktoré doň Magocsi zahrnul, nebolo takto označované a že s termínom *Karpatská Rus*, ktorá zahŕňala Halič, severovýchodné Slovensko, dnešné Zakarpatsko a bývalú Marmarošskú župu, dnes sa nachádzajúcu ako súčasť Ukrajiny i Rumunska, sa stretávame až v politických koncepciách Rusínov na konci prvej svetovej vojny, keď hľadali alternatívy pre svoju národnú i štátnu budúcnosť v povojnovej strednej Európe.

V poznámke na margo *Karpatskej Rusi* uvádza, že pôvodná domovina karpatských Rusínov, v publikácii označená týmto názvom, nikdy nejestvovala ako samostatný administratívny celok, nebola nezávislá a ani nemala politickú autonómiu (s. 2). Faktom však zostáva, že v celom texte knihy autor používa termín *Karpatská Rus* tak, že bežný čitateľ ho podvedome absorbuje ako označenie konkrétneho územia, ba i krajiny. Prvá kapitola je vo vyzrozprávanom príbehu karpatských Rusínov dôležitá aj preto, že v nej autor vyjasňuje ďalšie názvy územia, obývaného Rusínmi. On sám sa v tejto publikácii priklonil k názvu *Karpatská Rus*, ktorú následne rozdelil na štyri základné regióny: lemkovský, prešovský, Podkarpatskú Rus (*Subcarpathian Rus*'), a marmarošský región (s. 12). Územie, ktoré zahrnul do teritória Karpatskej Rusi, tvoria sídla, podľa autora, s väčšinovým rusínskym obyvateľstvom. Pokiaľ pri dedinách, by sme mohli akceptovať zaradenie tej-ktorej dediny na územie Magocsiho *Karpatskej Rusi* (pri niektorých na slovensko-rusínskom pomedzí s výhradami), pri mestách je to už ťažšie zdôvodniteľné. Na myslí máme najmä mesto Prešov, od ktorého je odvodený a v knihe používaný názov „prešovský región“. Názov regiónu, ktorý historicky nikdy neexistoval, sa dostal do politickej hantýrky miestnych Rusínov-Ukrajincov ako „Prjaševščina“ až po druhej svetovej

vojne, no v knihe evokuje dojem, že mesto bolo súčasťou pomyselnej *Karpatskej Rusi*, dokonca ako jedno z jeho sídelných miest. Prešov pravdaže zohral významnú úlohu v dejinách Rusínov, ale len preto, že bol sídlom gréckokatolíckej eparchie a vďaka tomu aj sídlom niekoľkých „ruských“ škôl a rusínskych kultúrnych organizácií, neskôr aj rusínskych politických strán. Napriek tomu však Prešov, bývalé kráľovské mesto, ani v minulosti, ani v súčasnosti nie je možné označiť za rusínske mesto. Pri uhorských (prelom 19. a 20. storočia) i československých sčítaniach obyvateľstva (prvá polovica 20. storočia) Rusíni tvorili v Prešove zanedbateľný počet obyvateľov: napr. v roku 1880 to bolo 1,59 % a o 50 rokov neskôr, v roku 1930 to bolo len 2,56 % z celkového počtu obyvateľov mesta. Podobne to bolo aj v Bardejove, Humennom, Michalovciach a ďalších mestách, ktoré autor prostredníctvom „prešovského regiónu“ zaradil do pomyselnej Karpatskej Rusi.

Ak by sme sa opierali len o národnosť obyvateľstva pri zaradení toho-ktorého mesta do „historickej“ *Karpatskej Rusi*, bol by problematický aj samotný Užhorod, lebo ani v Užhorode nebolo rusínske obyvateľstvo početne veľmi zastúpené – v roku 1910 predstavovalo len 4 % a v roku 1930, keď bol Užhorod hlavným mestom Podkarpatskej Rusi, 23,46 % z celkového počtu obyvateľov mesta.

Rozdelenie *Karpatskej Rusi* do uvedených regiónov síce nezodpovedá historickej tradícii, keďže také v minulosti neexistovali, a územie samotnej „Podkarpatskej Rusi“ pod týmto názvom poznáme až po vzniku Československa a pripojenia územia k novému štátu, ale poslúži pre autorov výklad ako zjednodušujúca pomôcka, ktorá čitateľovi pomôže ľahšie sa zorientovať v komplikovanom vývoji a formovaní rusínskeho obyvateľstva ako samostatnej etnickej jednotky so špecifikami, ktoré boli vlastné každému teritóriu, a teda i Rusínom, čo na ňom žili. Tu máme na mysli skutočnosť, že kniha P. R. Magocsiho je prioritne určená anglicky hovoriacemu čitateľovi – najmä americkému, pre ktorého sú stredoeurópske dejiny, vrátane dejín karpatských Rusínov, vzdialeným historickým príbehom. V slovenskom preklade knihy, ktorá je určená slovensky čítajúcemu percipientovi, boli po dohode s autorom niektoré termíny preložené do zaužívanej podoby slovenskej historickej spisby. Šlo o termín Podkarpatská Rus, ktorý sa v slovenskej verzii používa len pre obdobie, v ktorom sa tento názov reálne používal, názvy regiónov – ako prešovský, lemkovský, marmarošský (a podkarpatský) sú písané s malými písmenami, teda nie ako názvy území. Na niektorých miestach knihy boli uvedené pomenovania regiónov nahrádzané vymenovaním historických stolíc (neskôr žúp), ktoré ich tvorili, alebo pomenovaním severovýchodné Slovensko. V anglickej verzii knihy sa termín Slovensko vyskytuje len zriedkavo, nahrádzaný je termínom prešovský región a ten

zas vystupuje ako súčasť *Karpatskej Rusi*, kde sa slovenské obyvateľstvo nespomína, resp. len v zriedkavých prípadoch, čo na nezorientovaného čitateľa pôsobí zavádzajúco, ako by šlo o územie väčšinou osídlené Rusínmi, teda rusínske územie. Podobne je to aj pri používaní termínu lemkovský región, kde spravidla absentujú Poliaci, ktorí na vymedzenom území (lemkovskom regióne) žili spolu s rusínskym obyvateľstvom.

V prvej kapitole knihy autor vysvetľuje aj pomenovania obyvateľstva, ktoré sa hlásilo k Rusínom a tiež to, ako vznikali mená jednotlivých skupín rusínskeho obyvateľstva, líšiacich sa svojimi dialektami a žijúcimi v jednotlivých regiónoch karpatského oblúka. Upozorňuje, že mená ako Lemkovia, Bojkovia a Huculi, ale aj iné (Krajňaky, Blachy, Dolňane, Verchovynci a i.), si nedalo samotné obyvateľstvo, ale ho tak pomenovali iní, najmä etnografi a jazykovedci. P. R. Magocsi pripomína skutočnosť, že tieto pomenovania nabrali nielen etnografickú ale aj politickú funkciu a v reálnom živote neraz Rusínom komplikovali a komplikujú život a dnes ho komplikujú aj bádateľom i čitateľom ich kníh.

Prvá kapitola je kľúčovou nielen z terminologického hľadiska, ale aj z hľadiska ďalšieho výkladu dejín karpatských Rusínov a objasnenia ich zložitého ba až protirečivého vývoja. Odhliadnuc od vyššie uvedených pripomienok, čitateľovi sprehľadní nasledujúce rozprávanie o osudoch karpatských Rusínov.

Ďalšie kapitoly už predstavujú historický vývoj územia, ktoré v recenzii budeme nazývať v knihe zavedeným pomenovaním *Karpatská Rus*.

Pre autorov zaoberajúcich sa dejinami Rusínov býva dôležitá odpoveď na otázku, kto vlastne Rusíni sú a odkiaľ sa vzali v strednej Európe, sú pôvodom Rusi (Velkorusi) či Ukrajinci (Malorusi), alebo skutočne predstavujú osobitný východoslovanský národ? P. R. Magocsi nedáva v knihe priamu odpoveď na otázky o pôvode Rusínov, ale predstavuje niekoľko teórií, aj legiend, ktoré sa objavili v staršej spisbe zväčša rusínskych autorov, najmä tie, ktoré pôvod Rusínov spájajú s Bielymi Chorvátmi, neskôr s nezávislým rusínskym kniežatstvom Marchia Ruthenorum, ktoré údajne existovalo na začiatku 11. storočia, či s kniežaťom Fedorom Koriatovičom, ktorý podľa legendy na konci 14. storočia priviedol do Uhorska 40 tisíc rusínskych roľníkov a založil s nimi viac ako 300 rusínskych osád v hornom Potisí (kapitoly *The Slavs and their arrival in the Carpathians*, tiež aj *State formation in central Europe a Carpathian Rus' until the early 16th century*). Autor však čitateľa upozorňuje, že ide o výskumom nepodložené teórie, vychádzajúce síce z niektorých dobových zmienok a reálií, ale nie sú zárukou pravdivej interpretácie dejín Rusínov. Sú však zaujímavé a dopĺňajú pestrú mozaiku názorov na pôvod Rusínov a navyše

prežívajú dodnes (na Mukačevskom hrade bola v roku 2005 postavená socha Koriatoviča v životnej veľkosti).

P. R. Magocsi zasadil dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov do širšieho kontextu stredoeurópskych, ale tiež európskych dejín, čo mu umožnilo ľahšie vysvetliť udalosti, ktoré sa viac alebo menej dotkli aj Rusínov. V podstate to ani nemohol urobiť inakšie, keďže sídla rusínskeho obyvateľstva boli nielen na území Uhorska, ale aj Poľska, neskôr Ruska a rakúskej časti habsburskej monarchie a vývoj v týchto krajinách mal jednak svoje špecifiká, jednak mnoho spoločných črt a vzájomnej previazanosti. Toto konštatovanie môžeme demonštrovať na cirkevných dejinách – na postavení pravoslávnej cirkvi, vzniku gréckokatolíckej cirkvi, na úzkej, ba až bytostnej zviazanosti rusínskeho obyvateľstva s oboma cirkvami a ich vplyve na rusínskych veriacich a priamo i sprostredkovane aj na kultúrny, vzdelanostný a neskôr i politický život a aktivity Rusínov v tých krajinách, v ktorých žili. V kapitolách *The Reformation, the Counter-Reformation, and Carpathian Rus'*, *The Habsburg restoration in Carpathian Rus'*, *Habsburg reforms and their impact on Carpatho-Rusyns* ukázal na prepojenie mocenských zápasov s jednotlivými konfesiámami a využitím i zneužitím rusínskeho obyvateľstva v týchto zápasoch v prospech jednej či druhej strany. V nich sa čitateľ stretne aj s informáciami o koexistencii prevažne etnicky rusínskych cirkví s ostatnými – rímskokatolíckou, evanjelickou (luteránskou) a reformovanou (kalvínskou) cirkvou.

Keď hovoríme o cirkevných dejinách, tak môžeme konštatovať veľmi dobré vysvetlenie vzniku gréckokatolíckej cirkvi v 17. storočí (kapitola *The Reformation, the Counter-Reformation, and Carpathian Rus'*) ale aj prechodu mnohých rusínskych gréckokatolíkov k pravoslávnej cirkvi na začiatku 20. storočia a úlohe, ktorú pri ňom zohrala rusínska, ruská a ukrajinská emigrácia v Spojených štátoch amerických (kapitola *Carpatho-Rusyn diasporas before World War I*). Ďalej zneužitie prestupu Rusínov k pravoslávii na politicky vykonštruované procesy s pravoslávnyimi Rusínmi za ich údajný panslavizmus a ohrozenie uhorskej vlasti ešte pred prvou svetovou vojnou, ktoré sa konali v rokoch 1904, 1906 a na prelome rokov 1913–1914 v Marmarošskej Sihoti.

Otázka národného prebudenia Rusínov, ich cesta k národnému uvedomeniu a maďarizácia, ktorá sa stala pre rusínske obyvateľstvo žijúce v Uhorsku brzdou v ich národnom rozvoji a etnoidentifikačnom procese, je ďalšou veľkou témou v dejinách Rusínov. P. R. Magocsi ju poňal a predstavil v kontexte národných hnutí v celej Európe a zvlášť v Uhorsku, kde dochádzalo ku konfliktu medzi národnými hnutiami Maďarov a Nemaďarov, pravda v prospech maďarskej národnosti. V kapi-

tole *Carpathian Rus' in Austria-Hungary, 1868–1914* ukázal odlišný vývoj v rakúskej časti monarchie vo vzťahu k Rusínom od toho, aký bol v Uhorsku, čo umožňuje čitateľovi lepšie pochopiť, prečo sa Rusíni v rakúskej časti monarchie mohli národne viac angažovať, ale súčasne aj to, prečo časť z nich v rámci ich etnoidentifikačného procesu inklinovala k ukrajinskej národnosti a časť k rusínskej, no podstatná časť Rusínov v Uhorsku o ukrajinskej národnosti vôbec nerozmýšľala a ani nevidela dôvod sa k nej hlásiť. V tejto časti je ukázaný bezútešný stav rusínskeho obyvateľstva v Uhorsku, pokiaľ ide o jeho národné povedomie, kultúru i vzdelanie vo vlastnom jazyku a národných tradíciách. Súčasne sa však autor zamyslel nad sociálnym a ekonomickým statusom Rusínov v Rakúsko-Uhorsku, ktorý je vo všeobecnosti v literatúre vykreslený ako zlý a ako dôvod aj kultúrneho zaostávania rusínskeho etnika. P. R. Magocsi však predstavuje neskoršiu Podkarpatskú Rus ako relatívne ekonomicky vyspelú časť Uhorského kráľovstva. V polemike s inými názormi tvrdí, že Rusíni nežili v takých katastrofálnych podmienkach, ako sa zvyčajne opisujú v prácach rôznych historikov a uvádza podniky, ktoré tu existovali a dávali prácu Rusínom. Píše, že ak by skutočne boli pomery také katastrofálne, tak by sa približne 30 % Rusínov, ktorí odišli za prácou do Ameriky, nevrátilo domov do „starej domoviny“. Tu však musíme podotknúť, že otázka návratu rusínskej ekonomickej emigrácie naspäť do vlasti je predsa len zložitejšia, že tu zohrávajú svoju úlohu aj emocionálne dôvody, spätosť s rodným krajom, blízkymi, ktorí tu ostali žiť a presvedčenie, že zarobené peniaze im umožnia aj doma začať nový a lepší život. Nakoniec, 70 % Rusínov, ktorí sa domov nevrátili a zostali v emigrácii je dostatočným dôkazom, že ich postavenie a pomery doma neboli pre nich už príťažlivé. Napriek tomu faktom zostáva, že uvedením podnikov, ktoré vznikali a pôsobili na podkarpatskom území (tie však neboli vo vlastníctve Rusínov) autor prekrášľuje obraz tohto územia ako totálne zaostalého agrárneho prostredia, ktoré sociálne a národne negatívne determinovalo celú rusínsku populáciu.

Carpathian Rus' during World War I, 1914–1918 je názov kapitoly, cez ktorú autor začal opisovať dejiny Rusínov v 20. storočí. V tejto kapitole sa zaoberá prvou svetovou vojnou a jej dopadmi na rusínske obyvateľstvo, podozrievané z rusofilstva, za to aj preventívne prenasledované a terorizované. Ďalšie časti sú už o zániku rakúsko-uhorskej monarchie, vzniku nástupníckych štátov a o problémoch, ktoré sa v nich týkali rusínskeho obyvateľstva. V Československu to bola funkčná autonómia, o ktorú sa Rusíni usilovali celé medzivojnové obdobie a krajinská hranica so Slovenskom navrhnutá československými delegátmi na Parížskej mierovej konferencii tak, že rusínski predstavitelia všetkých politických, etnických i konfesi-

onálnych orientácií s ňou neboli spokojní. To boli dve veci, ktoré Rusínov v Česko-slovensku spájali. Jazyk, etnicita, konfesia – základné faktory národnej identity ich v zásade len rozdeľovali. P. R. Magocsi v podkapitolkách predstavil situáciu na Podkarpatskej Rusi v školstve, vzdelaní, kultúre, konfesijných otázkach, kde sa dostávali do konfrontácie pravoslávie a gréckokatolícka cirkev, v pokusoch o riešenie jazykovej otázky a tým aj etnicity Rusínov (kapitola *Subcarpathian Rus' in interwar Czechoslovakia*).

V nasledujúcich troch kapitolách sa osobitne venuje postaveniu Rusínov na území severovýchodného Slovenska (v knihe prešovský región), v lemkovskom regióne a v diaspórach – v Rumunsku, Maďarsku, vo Vojvodine (Juhoslávia) a v USA.

18. kapitola s názvom *Other peoples in Subcarpathian Rus'* pojednáva o ďalších národnostiach, ktoré žili na Podkarpatskej Rusi popri rusínskom obyvateľstve. P. R. Magocsi opisuje postavenie Maďarov, ktoré sa podstatne zmenilo oproti jeho postaveniu v rakúsko-uhorskej monarchii, Židov, ktorí tu žili vo veľkom počte, Nemcov, Rumunov, Slovákov, Cigánov, Rusov, Ukrajincov a Čechov. Ukrajincov, o ktorých P. R. Magocsi píše, v jeho výklade predstavujú Ukrajinci, ktorí prišli na Podkarpatskú Rus z bývalej Ruskej ríše a susednej Haliče. Podľa Magocsiho to boli tí ľudia, ktorí na Podkarpatskej Rusi propagovali ukrajinskú národnú orientáciu a podporu nachádzali najmä u mladej rusínskej generácie.

Ukrajinská orientácia nakoniec prevážila v hektických rokoch 1938–1939, keď sa stal predsedom autonómnej vlády Podkarpatskej Rusi Augustín Voľošin a z Podkarpatskej Rusi sa stala Karpatská Ukrajina. Krátke predvojnové a vojnové roky P. R. Magocsi popísal v kapitolách *Autonomous Subcarpathian Rus' and Carpatho-Ukraine*, *Carpathian Rus' during World War II, 1939–1944* a *Carpathian Rus' in transition, 1944–1945*. V nich sa čitateľ dozvie o situácii Rusínov v horthyovskom Maďarsku po obsadení Karpatskej Ukrajiny (Podkarpatskej Rusi) Maďarskom, v slovenskom štáte i na poľskom území obsadenom Nemeckom (Halič).

V posledných kapitolách sa autor venuje postaveniu a osudom karpatských Rusínov od skončenia druhej svetovej vojny až po súčasnosť, no tu už v podstatne zmenených geopolitických pomeroch. Čitateľ sa v nich dozvie o tom, ako v Česko-slovensku po druhej svetovej vojne v podstate zanikla rusínska národnosť a zmenila sa na ukrajinskú, ako súvisela gréckokatolícka cirkev s rusínskou etnicitou a ako sa jej dotklo zrušenie gréckokatolíckej cirkvi v roku 1950, dozvie sa o deportáciách Lemkov z Poľska do sovietskej Ukrajiny (označuje ju ako prvú fázu deportácií), o premene Podkarpatskej Rusi na sovietske Zakarpatsko a ukrajinizácii tamojších

Rusínov, o operácii Visla v Poľsku, v ktorej boli tisícky Lemkov a Ukrajincov presídlené na západné a severné územia Poľska (druhá fáza deportácií Rusínov).

Ďalej autor venuje pozornosť socialistickému obdobiu v krajinách, kde žilo rusínske obyvateľstvo – v Československu, Poľsku, Rumunsku a Sovietskom zväze, v ktorých sa z rusínskeho obyvateľstva stávali postupne obyvatelia ukrajinskej národnosti. Popri tom vykresľuje rusínske diaspóry v Juhoslávii (Vojvodina a Srijem) a v USA, v ktorých si Rusíni udržali svoju rusínsku identitu.

P. R. Magocsi sleduje postavenie Rusínov aj po revolúcii 1989, ich vývoj v nových – demokratických podmienkach, opisuje návrat časti rusínskeho obyvateľstva k rusínskej národnej identite a problémy, s ktorými sa tento návrat spájal. V každej krajine boli v niečom podobné, no v mnohom vyslovene odlišné.

P. R. Magocsi v tridsiatich kapitolách obsiahlej knihy, vedome vybavenej skromnejším poznámkovým aparátom, ale o to bohatším ilustračným materiálom, (okrem spomínaných máp, to sú aj fotografie a obrazový materiál), načrtol pomerne podrobne cestu historického vývoja Rusínov s vysvetlením, ako, kedy a za akých okolností časť rusínskej inteligencie prijímala ukrajinskú národnú identitu.

Pokiaľ v anglickom vydaní knihy je ilustračný materiál zaradený na konci knihy, ako príloha, v slovenskom vydaní je umiestnený priamo v texte, kde dopĺňa slovné informácie obrazovými. Tie sú tu aj početnejšie zastúpené.

Jazyk autora v anglickej i slovenskej verzii prezrádza jeho cieľ – priblížiť zrozumiteľnou formou komplikované a neraz ťažko prehľadné dejiny karpatských Rusínov všetkým čitateľom, teda aj tým, ktorí za knihou siahnu len tak, zo zvedavosti a nepatria k odborníkom s patričným penzom vedomostí o téme, ktorej je Magocsiho kniha venovaná. V tom autorovi napomáhajú pomerne početné vsuvky, formálne vydelené z textu sivou plochou, na ktorej sú vysádzané. Ich význam spočíva v objasnení kľúčových udalostí týkajúcich sa Rusínov, vo vysvetlení špecifických pojmov, s ktorými autor v texte pracuje, ale ktoré sa stávajú pre čitateľa zrozumiteľnými v danom kontexte výkladu až vtedy, keď ich autor v poznámke vysvetlí.

Úplne na záver P. R. Magocsi zaradil ešte jednu, číselne neoznačenú kapitolu pod názvom *For further reading*, v slovenskej verzii *Ďalšia literatúra*. Ide o esejisticky na 43 stranách predstavenú odbornú kľúčovú medzinárodnú literatúru zaoberajúcu sa dejinami Rusínov. Potešiteľné je, že nie je to strohý zoznam kníh a štúdií, ale sú to stručnejšie či obsiahlejšie zanotované práce dané do kontextu doby, v ktorej vznikali a cez tieto práce predstavení aj ich autori.

Pre rýchlejšiu orientáciu má Magocsiho kniha obsiahly menný, miestny a predmetový register (36 tlačенých strán).

Písať syntetizujúce dejiny zahrňujúce tisícročia patrí medzi najťažšie úlohy, ktoré si historik môže stanoviť. Navyše tak, aby netratali nič na svojej odbornosti a súčasne, aby boli zrozumiteľné každému, i laickému, čitateľovi. P. R. Magocsi túto úlohu knihou *With Their Backs to the Mountains. A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns* splnil, a to i napriek niektorým výhradám, ktoré zazneli v recenzii, niektorým pohľadom, ktoré nekorešpondujú s pohľadom inej historiografie, či drobným chybám, ktoré sa dostali do textu a recenzent na nich v recenzii nepoukázal.

Peter Švorc

Marija V. LESKINEN – Olga V. CHAVANOVA (red.),
Romanovy v doroge. Putešestvija i pojezdki členov carskoj semji po Rossii i za granicu,
Moskva – Sankt Petěrburg: Nestor-Istorija 2016, 320 s.,
ISBN 978-5-4469-0665-9.

V roce 2013 se v Rusku konala celá řada vědeckých symposií, výstav i popularizačních akcí připomínající výročí 400 let romanovské dynastie. Sborník vznikl spojením referátů přednesených v jedné ze sekcí na II. ruském sjezdu slavistů a statí cíleně oslovených odborníků. Celkem dvacet jedna příspěvků, rozsahem většinou do patnácti stran, spojuje jedno hlavní téma, a sice cestování Romanovců po Rusku i do zahraničí, v časovém rozpětí od poloviny 17. století do první světové války. Ruští historici a historičky mezi autory výrazně převažují; zahraniční badatelé jsou zastoupeni pětkrát a reprezentují země střední a jihovýchodní Evropy (Německo, Rakousko, Polsko, Maďarsko, Srbsko). Na ruské straně jednoznačně převládají badatelé spojení s výzkumnými a akademickými institucemi v Moskvě, přičemž nejvíce je zastoupen Institut slavjanovedeniija Ruské akademie věd.

Jednotlivé příspěvky spojuje nejen téma cestování členů carské dynastie, ale rovněž metodologický přístup, využívající hodně metod historické a kulturní antropologie. Cesty Romanovců jsou analyzovány v kontextu nových způsobů imperiální prezentace, jež zavedl v Rusku Petr I. a které další carové a carevny kopírovali či různým způsobem modifikovali. V této souvislosti je třeba zmínit jako „vzorovou monografii“ knihu amerického historika Richarda Wortmana *Scenarios of Power*. Redaktoři sborníku ji ostatně jmenují hned na první straně úvodu jako práci, která v ruském prostředí nesmírně zapůsobila, ovlivnila mnoho badatelů a otevřela nové

perspektivy výzkumu.¹ Jednotliví autoři přistupují k romanovským cestám v podobném duchu jako když Wortman interpretoval měnicí se rituály a ceremoniály carského dvora a způsoby reprezentace monarchie. Všimají si jazyka užívaného ruskou státní propagandou a různých forem prezentování cest pro odlišné cílové publikum. Využívají k tomu široké spektrum pramenů: cestovní zápisky, korespondenci, úřední zprávy o cestách, reportáže v tisku, materiály publikované cíleně k propagaci cest na veřejnosti.

Není naším cílem diskutovat zde všech jednadvacet kapitol jednu po druhé. Sborník je členěn do čtyř hlavních tematických okruhů a jedné „přílohy“, stručně tedy přiblížíme dané okruhy. První pojednává o roli cest v dvorském ceremoniale, a to včetně cest symbolických, jakými byly smuteční průvody (pohřeb carevny Praskovji Ivanovny, manželky staršího bratra Petra I., Ivana V., v roce 1731). Druhý se týká vždy jedné konkrétní cesty (např. cesta Petra I. Velikého do Prešpurku; cesta Alexandra I. na kongres Svaté Aliance do Ljublaně či návštěva Mikuláše II. Lvova a Przemyslu na jaře 1915). Třetí část kombinuje různé aspekty cestování; všimá si jejich zázemí (např. analýza moskevských městských a příměstských residencí za vlády cara Alexeje Michajloviče), reflexe cest, rodinného charakteru cestování (např. rodinné cesty velkoknížete Konstantina Konstantinoviče na Balkán či návštěvy Romanovců Řecka – velkokněžna Olga Konstantinovna se provdala roku 1867 za řeckého krále Jiřího I.). Čtvrtý oddíl je věnován symbolice carských cest, s důrazem na jejich imperiální rozměr (analýza carské cesty Povolžím během oslav romanovského jubilea roku 1913; studie věnovaná pobytům Romanovců ve Finsku). Příloha završující tyto čtyři části obsahuje dva texty o cestách evropských panovníků. V prvním případě se jedná o typologii cest 18. století na příkladu cest vévody Alberta Sasko-Těšínského (1738–1822) a jeho manželky, arcivévodkyně Marie Kristiny (1741–1798). Nejednalo se o cesty do Ruska, první směřovala do Uher (1766), druhá do Itálie (1776) a konečně třetí do Francie (1786). Druhá studie srovnává cesty císařů Josefa II. a Františka I., přičemž se především jedná o zprávu o nyní řešeném projektu edice cestovních pramenů, pojednávající obecně o cestování císařů jako součásti imperiální reprezentace. Skutečnost, že Josef II. dvakrát navštívil Rusko (1780, 1787) je uvedena bez větších podrobností.

Značná část studií se dotýká středoevropských, či přímo českých dějin. Hned první, od rakouského historika Christiana Steppana, analyzuje exkurze orga-

1 Richard S. WORTMAN, *Scenarios of Power. Myth and Ceremony in Russian Monarchy*, 2 vols., Princeton 1995–2000. Ruský překlad: R. UORTMAN, *Scenarii vlasti. Mify i ceremonii ruskoj monarchii: v 2 t.*, Moskva 2002–2004.

nizované Romanovci pro zahraniční diplomaty ve 20. letech 18. století. Mimo jiné se věnuje pobytu císařského vyslance hraběte Filipa Kinského v Petrohradě (1721–1722) a jeho výletu do Kronštadt a Petrodvorců, na kterém jej osobně provázel Petr I. Carovi velice záleželo na tom, aby na Kinského udělal dojem jak vybavením námořní základny, tak novou letní residencí. Steppan ovšem jasně dokazuje, že zatímco vyslanec považoval carovu osobní přítomnost za projev zvláštní milosti, u Petra I. se jednalo o promyšlenou taktiku, jelikož pořádal obdobné exkurze i pro jiné diplomaty. Několik málo dní po Kinském takto provázel po stejných místech francouzského vyslance Jacquese de Campredon. Jiná studie, jejíž autorkou je ruská historička Olga V. Chavanova, se zabývá pobytů careviče Pavla Petroviče (budoucího cara Pavla I.) ve Vídni v letech 1781 a 1782 jako „osvícenskou poznávací cestou“. Obě návštěvy Vídně byly součástí delší cesty po Evropě; první a delší se uskutečnila od 21. listopadu 1781 do 4. ledna 1782 a carevič s chotí poté odjeli do Benátek. V druhém případě (2.–8. října 1782) se jednalo spíše o krátkou zastávku při zpáteční cestě do Ruska.

Jednadvacet studií přes značnou šíři tematického záběru nemůže přirozeně pokrýt všechny aspekty romanovského cestování. Zsvěcenému čtenáři může kupříkladu chybět analýza cest careviče Alexandra Nikolajeviče (budoucího Alexandra II.) po Rusku (1837) a po Evropě (1838–1839), či několika evropských cest velkoknížete Konstantina Nikolajeviče v letech 1857–1859, k nimž existují i velice solidní edice pramenů.² Z českého pohledu by si pozornost historiků jistě zasloužily romanovské návštěvy západočeských lázní, doposud minimálně prozkoumané. To samé platí o návštěvách západoevropských letovisek. Nicméně i tak sborník výrazně rozšiřuje povědomí o důležité součásti panovnické reprezentace a je rozhodně cenným příspěvkem ke kulturně-politickým dějinám Ruska v 17.–19. století.

Zbyněk Vydra

2 L. G. ZACHAROVA – L. I. TJUTJUNNIK (red.), *Venčanije s Rossijej. Perepiska velikogo knjazja Aleksandra Nikolajeviča s Imperatorom Nikolajem II 1837 god*, Moskva 1999; L. G. ZACHAROVA – S. V. MIRONĚNKO (red.), *Perepiska cesareviča Aleksandra Nikolaeviča s imperatorom Nikolaem I. 1838–1839*, Moskva 2008; L. G. ZACHAROVA – L. I. TJUTJUNNIK (red.), *1857–1861: Perepiska imperatora Aleksandra II s velikim knjazjem Konstantinom Nikolajevičem. Dnevnik velikogo knjazja Konstantina Nikolajeviča*, Moskva 1994. Česky k evropskému pobytu Alexandra Nikolajeviče srov. Zbyněk VYDRA, *Carevič na cestě Evropou. Alexandr Nikolajevič a jeho korespondence s Mikulášem I. v letech 1838–1839*, *Theatrum historiae* 12, 2013, s. 69–92.

Roman BARON – Roman MADECKI – Jan MALICKI et al.,
Czeskie badania nad Polską w kontekście Europy Środkowej i Wschodniej,
Praha, Historický ústav AV ČR 2016, pp. 703 + 72 pp. of illustrations,
ISBN 978-80-7286-271-9.

Czech studies on Poland have a long and rich tradition.¹ Their beginnings go back to the mid-19th century, when Czechs were experiencing their national revival. The revivalist movement was accompanied by a lively interest of the Czech elites in the matters of Slavs and the Slavic world, including, in this context, also Polish issues. The first academic works devoted to Polish studies appeared, initially concentrating on literature and linguistic studies.² In time, studies on other humanistic disciplines came along, while translation works were a separate chapter. It is worth noting that a Czech translation of one of the seminal works of Polish romanticism, Adam Mickiewicz's historical poem *Konrad Wallenrod*, came out³ a mere decade after the original was published, and in the last quarter of the 19th century there were over 70 translations of the works of Henryk Sienkiewicz alone.

Czech Polish studies entered a new phase after the formation of Czechoslovakia. In the academic year of 1923/1924, the studies were given a university rank, and with it institutional character. First, Charles University in Prague formed the Chair of Polish Language and Literature, which was headed by Marian Szykowski (1883–1952), a professor of Jagiellonian University and correspondent member of the Polish Academy of Arts and Sciences, who arrived from Kraków. Later, in the summer semester, the Philological Department of Masaryk University in Brno opened a Polish language course run by the Slavist and Polonophile Maxmilián Kolaja (1883–1966). After World War II, other centres were formed at the univer-

-
- 1 A synthetic outline of the problem can be found in the first subchapter of this monograph (*Z tradycji czeských badań polonistycznych* [From the tradition of Czech studies on Poland, Polish], pp. 13–39), penned by the co-editors of the volume, Roman Baron and Roman Madecki.
 - 2 Pavel Josef Šafařík's synthesis, *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (Pest 1826), in which an entire chapter was devoted to Polish literature, can be regarded as a preview of later studies. Shortly afterwards, the first academic works were published in Czech and in Bohemia. They included a grammar of the Polish language written by Václav Hanka (*Mluvnice polského jazyka podle Dobrovského*, Praha 1839) and textbooks for studying Polish, prepared by the Catholic priest, Dominik Alois Špachta (the first one came out in 1837).
 - 3 The Czech translation came out in 1837 in Prague (*Konrád Wallenrod. Powěst dějepisná z dějův litevských a pruských*), and its author was Václav Štulc (1814–1887), the prelate of the *Vyšehrad Chapter*.

sities in Olomouc and Ostrava. Later, after the collapse of communism, Polish philological courses were introduced in several newly-formed universities, e.g. in Pardubice and Plzeň.

The Congress of Polish Studies, held in Prague in September 2013 (the formal opening and closing ceremonies took place in the Polish Embassy), was an attempt to present the current state of Czech studies on Poland. It was not accidental that the congress was organised on the 90th anniversary of the creation of Polish philological studies at Czech universities, but apart from commemorating and celebrating this fact, the point was to integrate the academic environment and to compare the state of Czech studies with the results of studies in other European countries. The idea was emphasised even in the congress' title: "Česká polonistická studia v evropském kontextu" ("Czech Polish studies in the European context").⁴

We should note here that the term *Polish studies* (or *Polonistics*) has a broad meaning in the Czech academic discourse, since, alongside studies concerning language and literature, it also includes other humanistic disciplines: history and historiography, political science, law, and cultural studies. In the recent decades, the links between these disciplines have become markedly closer. As a result, the sessions of the congress were interdisciplinary, gathering over one hundred scholars from several countries. Let us add that the effort of organising the symposium was borne by the Institute of History of the Czech Academy of Sciences (Historický ústav Akademie věd České republiky), the Institute of Slavic Studies of Masaryk University in Brno (Ústav slavistiky, Masarykova univerzita), and the Centre for East European Studies at University of Warsaw (Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego), while financial support was provided by the Czech-Polish Forum established by the Czech Republic's Ministry of Foreign Affairs in 2008.

Mentioning the Prague meeting of Polish studies experts is justified, since the presented volume is the result of the speeches and discussions held during the congress. This is the second collective monograph which is the aftermath of this

⁴ For the congress, see Krystyna KARDYNI-PELIKÁNOVÁ, "Polonoznawczy Kongres Interdyscyplinarny w Pradze", *Historia Slavorum Occidentis* 3, no 1 (Toruń 2013), pp. 213–217; Roman BARON and Roman MADECKI, "Czeskie badania nad Polską w kontekście europejskim (Kongres Polonoznawczy w Pradze, 11–12 września 2013 roku)", *Prace Historyczne*, vol. 141 (1) (Kraków 2014), pp. 187–193; Agnieszka STEC, "Mezinárodní vědecká konference Česká polonistická studia v evropském kontextu", *Slovanský přehled*, no 1 (Praha 2014), pp. 230–233; Krystyna KARDYNI-PELIKÁNOVÁ, "Polonistyczna jesień 2013 r. w Pradze", *Pamiętnik Literacki*, vol. 49 (London 2015): pp. 39–50.

academic event. The previous publication, *Česká polonistická studia: tradice a současnost (filologie – historie – politologie – právo)*⁵ issued in 2014, dealt with the traditions and the present of Polish studies in the Czech Republic. It presented the achievements so far and the directions of future research.⁶

This volume can be regarded as a continuation, but it also constitutes a separate monograph. It is an attempt to look at Czech Polish studies from a comparative perspective in the context of Central and Eastern Europe. In the words of the editors (p. 7): “such a methodological approach leads to a deeper understanding of the conditions and results of studies in individual national humanistic disciplines dealing with Polish history, literature, and culture.” For Poles and Czechs alike, the area of Central Europe has been the natural point of reference, but at the same time it is impossible to understand the historical and cultural development of the two nations without considering the Eastern European context.

Similarly to the previous book, this one is also an interdisciplinary monograph. The majority of the texts are historical or historical-literary. One chapter (Ch. VII: *Towards the European Union and democracy?*) presents a political science approach. This part is clearly different from the remaining ones, both in terms of topic and character. It is worth emphasising that almost the entire book was published in Polish (with just a handful of texts in English).⁷ It is an international project, since the authors include scholars from (in alphabetical order): Belarus, the Czech Republic, Hungary, Lithuania, Poland, Russia, Slovakia, Ukraine, and the United States – in total 47 authors from different generations and with different professional experience (biographical notes on pp. 673–691). On the Czech side, many well-known historians and literature studies experts submitted their texts, including professors Krystyna Kardyni-Pelikánová, Jaroslav Pánek, Jaroslav Vaculík, Jiří Friedl, Blažena Gracová, Ladislav Hladký, as well as doctors Roman Baron, Jan Chodějovský, Marcel Černý, Jindřich Dejmek, Marek Ďurčanský, Roman Madecki, Veronika Matějková, Renata Putzlacher-Buchtová, and Renata Rusin Dybalska.

The volume was prepared and edited by Roman Baron from the Institute of History of the Czech Academy of Sciences; Roman Madecki, Head of the Depart-

5 Roman BARON – Roman MADECKI a kolektiv, *Česká polonistická studia: tradice a současnost (filologie – historie – politologie – právo)* (Praha: Historický ústav AV ČR, 2014).

6 See the positive review of the volume in: *Český časopis historický* (Praha 2016), no 3: 763–768 (author: Henryk Gmiterek).

7 The mentioned Chapter VII is mainly in English. Its authors include: Professor Jane Curry, political science specialist from Santa Clara University in California, and five scholars from Ukraine (Mykola Genyk, Gennadii Korolov, Orest Krasivski, Natalia Maziy and Maria Senych).

ment of West-Slavic Languages and Literatures in the Institute of Slavic Studies at Masaryk University in Brno; and Jan Malicki, Head of the Centre for East European Studies at University of Warsaw. The former two, Czech scholars of the middle generation (of Polish origin) also prepared the previous monograph of Polish studies in the Czech Republic.⁸ Jan Malicki, the founder and editor-in-chief of the Polish quarterly *Przegląd Wschodni* [“Eastern Review”], has been a long-time coordinator of state-funded scholarship programmes for young scholars from the East and the organiser of the East European Summer School of the University of Warsaw.

The comprehensive and thematically diverse material is collated according to the geographical criterion. We are presented with a succession of problems, paradigms, and interpretations from the Czech perspective (Chapter I: *Traditions and challenges of Czech studies on Poland* and Chapter II: *On Czech-Polish contacts*), followed by the Slovakian and Hungarian perspectives (Chapter III: *The Central-European perspective*) and the East-European perspective (Chapter IV: *The Lithuanian angle*, Chapter V: *From the Belarusian and Russian viewpoint*, and Chapter VI: *Seen from Ukraine*). This enables us to confront Polish studies in these countries with the main current of the Czech academic reflection. The book also includes texts which present the Polish viewpoint, as a result of which there is an interesting exchange. As we know, the same events can be interpreted differently depending on whether they are observed from Warsaw, Prague, or another capital. Inviting Polish scholars⁹ to collaborate resulted in obtaining material for comparison, but also for debate.

8 Dr Roman Baron studies Czech-Polish relation in the 19th and 20th centuries. He is the author of monographs: *Nad Olzą i Ostrawicą* (Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2006), *Między Polską i Czechami. W optyce historyka z Brna* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2009) and *Ambasadorowie wzajemnego zrozumienia. Niedocenieni twórcy pomostów między polską i czeską kulturą (XIX-XXI w.)*. *Studia i szkice* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2013). He is a member of the board of the Czech Historical Society, secretary of the Polish-Czech Scientific Society and member of the Programming Board of the Czech-Polish Forum in the Ministry of Foreign Affairs in Prague. Dr Roman Madecki specialises in general and comparative linguistics, as well as descriptive grammar of the Polish language. He is the author of the book *Mysle, więc mówię. Tekst, dyskurs, szyfery, gatunki mowy* (Brno: Masarykova univerzita, 2006), and co-editor of the collective works *Poláci v Brně a na jižní Moravě. Polacy w Brnie* (co-ed. Ludvík ŠTĚPÁN, Brno: Středoevropské centrum slovanských studií, SvN Regiony, 2008), *Česka polonistika: nové výzvy, nová témata* (co-ed. Ivo POSPÍŠIL, Brno: Masarykova univerzita, 2012). He is the co-founder and long-time chairman of the Polish Club “Polonus” in Brno.

9 The volume includes the texts of eight scholars from Poland, including professors Mikołaj Iwanow (Wrocław), Danuta Konieczka-Śliwińska (Poznań), Marek Kornat (Warsaw), and Marceli

The authors address a number of complex issues, which include discussion topics and mutual national stereotypes. Where should we look for the reasons for diametrically different evaluations of events from our common history? Why do historical experience and memory still awaken emotions? We will not find ready answers to these and other questions, since this was not the goal of the editorial team. The point was rather to point out the capabilities and negligence of particular historiographies and to present a ground for discussion.

That such a ground exists is argued e.g. in the chapters concerning the tradition of Czech Polish philology and Polish studies (R. Baron and R. Madecki), Czech-Polish literary contacts (R. Putzlacher-Buchtová), mutual images in the schoolbooks published in Poland and in the Czech Republic (D. Konieczka-Śliwińska and B. Gracová), and studies on Polish history in contemporary Czech (J. Pánek), Slovakian (Lubica Harbuřová), Hungarian (Gábor Lagzi), Ukrainian (Olga Kowalewska), and Lithuanian (Andrzej Puksztó) historiographies. Reflections on the history, present condition, and prospects of development of Czech (K. Kardyni-Pelikánová), Hungarian (G. Lagzi), and Ukrainian (O. Kowalewska) Polish philological studies or on the Belarusian problem in Polish-Russian mutual relations (M. Iwanow) are a good starting point for further discussion. We are mentioning only examples of texts and problems, otherwise this part of the review would have to become an index.

Two biographical chapters are a separate part of the book. The first contains profiles of 23 now-deceased Central-European scholars who greatly contributed to Polish studies (pp. 417–550). It is worth noting that these texts go beyond traditional biographical notes. Apart from detailing the careers and achievements of the scholars, they include bibliographical references (often also archival ones) and a selection of their most important scholarly works. The majority of the biographies present Czech Slavists, including important figures in the humanities (e.g. Jaroslav Bidlo, Adolf Černý, Jiří Damborský, Zdeněk Hájek, Jiří Horák, Maximilián Kolaja, Karel Krejčí, Jan Máchal, Josef Macůrek, Antonín Měšťan, Jaroslav

Kosman (Poznań), as well as doctors Sebastian Grudziń (Kraków), Monika Válková-Maciejewska (Poznań) and Jan Malicki (Warsaw), and Agnieszka Stec (Kraków). Additionally, Katarzyna Barna-Krawczyk (Brno) graduated from Czech studies at the Jagiellonian University in Kraków. Professor Krystyna Kardyni-Pelikánová, Professor Emeritus of University of Masaryk in Brno, is also Polish; she is a leading personality of Czech Polish philological studies and (together with her husband, Czech Polish philologist Professor Jarmil Pelikán) was awarded the Order of Polonia Restituta in 2015. It is worth mentioning that Professor K. Kardyni-Pelikánová defended her M.A., Ph.D., and post-doctoral (*habilitacja*) theses in Poland.

Valenta, and Václav Žáček). There are also profiles of Poles who made important contributions to the development of Czech (Marian Szykowski) and Slovakian (Władysław Bobek) Polish philological studies. As the editors admit (p. 11), despite their efforts Polish studies specialists from other countries are represented only symbolically (Endre Kovács from Hungary and Pavol Winczer from Slovakia).

The next chapter, which is the last one, is also biographical; it presents short notes on 30 now-deceased professors, participants, and organisers of the East European Summer School of the University of Warsaw. Very briefly speaking, let us recall that the School was created in 1992 on the initiative of the Centre for East European Studies of the University of Warsaw and it is addressed mainly to young scholars from the countries of the former USSR and Central Europe, but also to scholars from other countries. The East European Summer School offers lectures and seminars, and their participants have an opportunity to familiarise themselves with Polish academic life and to take advantage of Polish archives and libraries. By 2015, more than 600 people from 26 countries participated in the activities organised by the East European Summer School (according to Jan Malicki, the School's director, p. 557). The participants also included many authors of the reviewed monograph. Let us mention the names of at least several now-deceased teachers of the East European Summer School: Juliusz Bardach, Marian Biskup, Andrzej Drawicz, Bronisław Geremek, Aleksander Gieysztor, Michail Heller, Bohdan Osadczyk, Antoni Podraza, Władysław A. Serczyk, Jerzy Skowronek, Tomasz Strzembosz, Leopold Unger, Jaroslav Valenta, Paweł Piotr Wiczorkiewicz, and Zbigniew Wójcik. Their biographical notes can be found in the last chapter, which begins with an outline of the Polish pre-war Soviet studies.

The monograph also includes an extensive (pp. 599–650) selection of source materials and literature, as well as a list of translations of Polish literary works. This list can be a good starting point for those interested in Polish-Czech relations. The editors provided the book with illustrations (photographs on glossy inset pages, pp. I–LXXII), which present people, events, and literary and scholarly works important from the point of view of the topic of the monograph. The photographs (of which there are more than 140) are accompanied by detailed descriptions. The book also includes summaries in English, Czech, Russian, and Ukrainian (pp. 573–595).

We are presented with a work which is important and useful, not only for scholarly reasons but also from the perspective of Polish-Czech academic relations

in the context of Central and Eastern Europe, which is sometimes perceived and understood quite differently – as this work also convinces us – by the humanities of the individual countries and nations of this macro-region.

Artur Patek

Translated by Anna Sosenko

Bogumił GROTT,

*Dylematy polskiego nacjonalizmu: powrót
do tradycji czy przebudowa narodowego ducha,*

Warszawa, Wydawnictwo von Borowiecky 2015, 415 s.,

ISBN 978-83-60748-66-4.

This book differs in a large degree from other publications dealing with the subject of nationalist groups in Poland. The known titles are usually the result of research made by historians, who usually limit their attention to describing the outcome of events and are prone to omitting the broad scope of issues as belonging to political and social studies, philosophy, studies on religion and other subjects, considering them outside the limits of their chosen discipline. Such papers omit nearly the whole scope of values represented by the political formations in question. Naturally, on the margins of detailed descriptions of the chain of events connected with the history of nationalist parties, one can usually find (very simplified; often reduced on the the main slogans) descriptions of ideological constructs fed to the recipients of books and magazines propagating the ideological goals and rules of the given nationalistic movement. A significant role in treating research on nationalism as superficial was the ideological climate of the pre-1989 period, which partly remained also after that date and which required the use of the then-obligatory conceptual clichés. As an example we can mention the paper closest chronologically to the reviewed book by Grott: the work by a historian from Warsaw, Jerzy J. Terej, titled *Rzeczywistość i polityka. Ze studiów nad dziejami najnowszymi Narodowej Demokracji* (Warszaw 1971). The author limited it to presenting the history of organisational structures, the formation of subsequent fractions, their rivalry and the rivalry of particular leaders, listing press resources, the number of members of nationalistic movement in various parts of the country, party conventions etc. But if the readers were to ask about the actual form of nationalism in this political environment, they would find only mentions of its "fascist" or "totalitarian" inclination

scattered here and there in the text, without further elaboration. It is a legacy of the period of the Polish People's Republic, but also the result of applying methods of the so-called "event-driven history"¹.

In the context of these remarks it is necessary to point out that *Dylematy polskiego nacjonalizmu: powrót do tradycji czy przebudowa narodowego ducha* positively distances itself from the majority of these publications. The author, as a historian, political and religious scientist, took a much broader approach to the subject, including in it almost all the aspects of ideas represented by the Polish nationalistic parties he describes, including their genesis and attitude to religious values, which greatly affected the form and social reception of many ideologies. The author did not omit the important issue of the Polish cultural background, which distorted various external influences, often modifying their primary meaning or radical character. A prime example of this was the influence of Italian fascism, which in the Polish nationalist circles was initially perceived as the vanquisher of the radical left and a pro-Catholic system, while its totalitarian character was completely disregarded. Here the author's considerable knowledge of the social teaching of the Catholic Church at that time played a notable part, allowing him to notice the various subtleties in the world of values of the political formations he writes about.² Grott refutes many of the statements propagated by the historical studies of Polish People's Republic and still continued today, albeit already in a slightly modified form. He refuses branding Polish ND as "totalitarian", "fascist" or indeed "racist". Through a detailed analysis of the idea of creating the *Catholic Country of the Polish Nation*, which was prominent in this movement from at least the second part of the 1930s, he argues it would not be possible, due to the fact that Catholicism rejects totalitarianism as a political system as well as racism understood as a materialistic concept. In general, the author of the *Dilemmas* places the political vision of ND's nationalism among "clerical-conservative"³ ("traditionalistic") ideologies. Political movements of a similar character were one of the side flanks of the so-called "evolution", or – according to other researchers – "anti-liberal revolution", which swept across Europe during the interwar period. These move-

1 See also: Jan POMORSKI, *Historia teoretyczna wobec historii klasycznej*, in *Pamiętnik XIII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich. Poznań 6–9 IX 1984*, part 1 (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN, 1986).

2 See: Bogumil GROTT – Olgierd GROTT, eds., *Wiedza religioznawcza w badaniach politologicznych*, (Warsaw: Wydawnictwo von Borowiecky, 2015), pp. 9–34.

3 Hugh R. TREVOR-ROPER, *Zjawisko faszyzmu in Faszyzmy europejskie (1922–1945) w oczach współczesnych i historyków*, (Warsaw: Wydawnictwo Czytelnik, 1979), p. 418.

ments were dissimilar to the co-called “dynamic fascism”⁴, which in case of Mussolini’s Italy distanced itself ideologically from Christian values, and in case of the Third Reich was generally hostile towards them, albeit delaying the removal of Christianity until after the “ultimate victory”. In his book, Grott correctly identifies the process of “Germanisation of Christianity”⁵ which progressed in Germany by submitting religion to the requirements of nationalist policies. A radical form of this tendency was the neo-pagan movements appearing in Germany at the beginning of the 20th century. Grott points out at the process of erasing from the German culture elements of mercy, compassion, humility and other values not compatible, according to German nationalists, with the vision of a “Germanic” strong and fierce man-conqueror. In many circles, in particular among the so-called “German Christians” (*Deutsche Christen*), attempts were made to re-interpret the image of Christ into one of a victorious conqueror, bringing him closer to the images of mythical Germanic heroes. Along with this multifaceted movement there were also neo-Pagans.

Including these facts into Grott’s dissertation on Polish nationalism is of great importance: it allows for a deeper understanding of mechanisms of developing nationalistic ideas and of the specific character of Poland in this matter. While in Germany we can notice the process of eliminating the influence of Christianity already before Hitler’s nationalism, by the banks of the Vistula this process was reversed: in time, Catholicism became the basis of “Polish nationalism”,⁶ a term put forward by an ND ideologist Jędrzej Giertych. Revealing this process is fascinating and remains an important quality of Grott’s book.

To the same purpose Grott also compares the concept of “young NDs” and national-radical groups with another nationalistic concept, represented by the Zadruga group (named after a Slavic community from early Middle Ages), which was active in Poland in the 1930s and later. The group’s leader and main theorist Jan Stachniuk based his ideas on scientific studies on relation between religious ethics and economic life, taking into consideration the research of a German scientist Max Weber, who in his work titled *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus* suggested that Catholicism, as opposed to Protestantism, and Calvinism in particular, didn’t stimulate societies towards economic development, which was

4 As above.

5 See: Arthur BONUS, *Zur germanisierung des Christentums* (Jena: E. Diederichs, 1911).

6 Jędrzej GIERTYCH, *Nacjonalizm chrześcijański* (Stuttgart: Dom Książki Polskiej, 1948).

considered essential for Zadruga, mainly interested in the problem of Poland's economical underdevelopment.

The author of the *Dilemmas* decided to compare both ideological traditions operating under the nationalistic banner in Poland, i.e. the ND and national-radical groups on the one hand and Zadruga on the other, which was expressed by dividing the book into two parts. In this way, the two movements were compared against each other. Zadruga can even be described as contestation of young NDs and national-radical groups. While the first circle maintained a typically traditionalist character, indeed with traits of religious fundamentalism, the other created a separate, anti-Christian in its rhetoric, system with characteristics of a so-called "total truth": trying to answer the basic questions of human existence and strongly rejecting Catholicism with its ethics and human philosophy. Although Zadruga was not a large group, its ideological heritage was valuable and rich enough⁷ to compare it with the heritage of Catholic nationalists organised within the National Party (SN) and both national-radical groups. It makes it possible to judge from a certain distance the characteristics of the ND and national-radical ideologies, providing a number of arguments against the neo-medieval concepts contested by Stachniuk and his companions. Presenting both these ideological systems by Grott nearly compels the reader to re-evaluate many issues related to the state of the Second Polish Republic and its civilizational shortcomings, which is a notable quality of the book. It is done by confronting the traditionalist concept, which rejected as a whole the modernity of the first half of the 20th century, with the ideology of modernisation, based on the conviction that between the resurrecting German power and the Soviet Union in its process of rapid industrialisation of the 1930s, there was no place for economically – and therefore militarily – weak Poland. The ND ideologists and publicists of the 1930s did not mention this problem, concentrating instead on the ideological issues imprinted in the consciousness of the group's elite, and on the attempts to gain the rule of the souls, or the masses appro-

7 Jan Stachniuk was the author of eleven books and several hundred of articles. In years 1937–1939 he was publishing a monthly magazine titled *Zadruga-pismo nacjonalistów polskich*. His monographies include: Stanisław POTRZEBOWSKI, *Zadruga eine völkische Bewegung in Polen*, (Bonn: Institut für Angewandte Sozialgeschichte, 1982); As above, *Słowiański ruch Zadruga*, (Szczecin: Wydawnictwo Triglav, 2016); Bogumił GROTT, *Religia, cywilizacja rozwój. Wokół idei Jana Stachniuka* (Kraków: Wydawnictwo NOMOS, 2003); Jan SKOCZYŃSKI, *Neognoza polska*, (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2004); Radosław SIEDLIŃSKI, *Człowiek, mit, kultura. Myśl społeczno-historiozoficzna Jana Stachniuka*, (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2008).

ving of the vision of economy based on small workshops and ensuring high levels of employment. Weber's "spirit of capitalism" was somehow discredited by the great economic crisis of 1929–1933 – it did not appear attractive when compared to the vision of economy organised in the model of the pre-capitalistic period. The ND elites were also aiming at removing the class of large-scale industrial proletariat, which was seen as an attractive soil for Communist ideology.

Zadruga's concept was aimed towards large-scale industry, trying to promote a national character which would support quick economic development and stimulate high productivity of workers. The group criticised Polish "personalism" and the poor organisational abilities of the Poles being its consequence. According to Grott, Jan Stachniuk – Zadruga's leader – in the practical aspect concentrated his efforts on the problem of the Polish national characteristics, which in his opinion lacked many elements typical for highly developed Anglo-Saxon societies. It is confirmed by his book titled *Droga rewolucji kulturowej w Polsce (Studium rekonstrukcji psychiki narodowej) / The path to cultural revolution in Poland (A study in reconstruction of national psychology)*, published posthumously.

The author of the *Dylematy* has a similar opinion on the philosophical aspect of Jan Stachniuk's writing as the professor and philosopher Jan Skoczyński, the author of one of the books about this ideologist. He is correct in seeing Zadruga's leader rather as an attentive reader of young ND and national-radical texts and a contesteer of ideological projects contained within, rather than as a deep and original thinker. He is rather inclined to the opinion that Stachniuk wanted to create a new system to reach greater masses, presenting to them his own social and ideological solutions in order to subjugate them to his own plans, which was in fact achieved by some political leaders of the interwar Europe; however – for reasons which now seem obvious – it was the very reason why he didn't gain support in the society dominated by the Catholic ideology, more inclined to accept traditionalist concepts than to revolutionise the previous viewpoint. Failing to achieve significant influence on the Polish society, Zadruga remained in the background of the political scene of the Second Polish Republic, as a type of proto-party: a group only dreaming of gaining power necessary to realise the far-reaching transformation plans.

By confronting the Polish Catholic national circle with its ideological opposite of the neo-Pagan thought of Zadruga, the author divided his book into two equal parts representing both movements. In result, the chapters on the ND and national radicals have their equivalents in the chapters referring to Zadruga. It was

done mainly to enable comparison between the ideologies of both nationalist groups.

Apart from the two main parts described above, the book being reviewed includes additional parts of a supplementary character. These include *Zagadnienia wprowadzające*, presented as Part I, where the author indicates a number of issues important for the subject; in particular, the question of Polish religiousness at the end of the 19th and in the first part of the 20th centuries and the criticism by a part of Polish clergy towards some aspects of early ND ideology, influenced by the “spirit of positivism”. Both of these issues reveal the overall ideological perspective in Poland, characterised by increasing Catholic religiousness, which had its revival in the interwar period compared with the 19th century, according to the questionnaires collected at that time. This transformation had a great impact in the ideological metamorphosis of the ND, which according to the above mentioned historian J. J. Terej took over in the interwar period the role of Christian democrats.

Part II of the *Dilemmas* is titled *Świat zewnętrzny – widma zagłady - idee destrukcyjne – źródła inspiracji*. It outlines the European context of the Polish nationalism. The author points out the European nationalist movements which somehow influenced the Polish nationalism, as well as others with very different characteristics. In the latter the author rightly included German and Ukrainian nationalists. These movements can generally be classified as representatives of “dynamic fascism” identified by the English historian Trevor-Roper. Grott also underlines the dangers brought in by the foreign, especially German, Russian and Ukrainian, nationalist concepts, Communism and even radical liberalism, which by default was placed in ideological opposition to issues which nationalists deemed essential. It shouldn't be forgotten that the Catholics of that time were of the opinion that “liberalism is a sin”⁸.

Part III of Grott's book, *Ewolucja ku Katolickiemu Państwu Narodu Polskiego* and Part IV „*Reakcja neopogańska*” – *ruch Zadruga i idee pokrewne, czyli nacjonalizm modernizacyjny* are, as it has been mentioned, the core of the paper. The author divided the material into parts related to the interwar period and the Occupation. Despite the fact that throughout both periods the anti-liberal, Catholic ideology practically remained unchanged in the organisations of the broad nationalist camp, the war years and expected defeat of the Third Reich somehow opened a new chapter in the history of creating political concepts. It concentrated on predicting what would happen after the war and what could be expected in result of

8 Ks. Felix SARDA Y SALVANY, *Liberalism Is a Sin* (St. Louis, Mo.: B. Herder, 1899).

Germany's collapse: Polish nationalists were expecting a large expansion of the Polish territory at the expense of Germany, assuming that the moment was near to regain the lands lost centuries ago to the Western neighbour. The result was a number of new projects of suggested approach to the subject. The ND circles, as well as both national-radical movements of the war period (the so-called "Szaniec" group and the Confederation of the Nation- KN) developed their own opinions on this subject of national importance. These issues were presented by Grott in a degree sufficient for the general narration.

The part of the book dedicated to the Zadruga movement is arranged in a similar manner. It discusses the main sections of ideology, corresponding with the chapters on Catholic nationalism. This approach to the subject is fully justified; it allows for necessary comparison, highlighting numerous interesting problems and making it easier to shape opinions on presented movements. We are therefore introduced to the approach – present in both nationalist movements - to the ideas of nation and its value, political and economic systems, the approach to the Jewish issue and to racism, the attitude towards history as well as to the issues of education and national character. The author presents, in the light of words of prominent politicians and publicists involved in various movements of Polish nationalism, which values they adhered to and how they justified their suggested solutions. It is concluded that in Poland totalitarian systems did not gain much support, and their only form promoted in Poland, the so-called "Catholic", or limited, "totalism", didn't reach outside the sparse National Radical Camp Falanga. The totalitarian concept was suggested by Zadruga, but not openly propagated by the group, and the movement itself was not popular. The biggest differences were in the projects of the new economic system: while Zadruga opted for rapid industrialisation, at the same time promoting the idea of a human who was creative and actively engaging in overcoming the powers of nature, the Catholic nationalists were demonstrating hostility towards capitalism, calling for an economic system rooted in medieval arrangements. They were also turning their back from the widely understood modernity, remaining under the spell of the idea of "The New Middle Ages", heralded by the philosopher Nikolai Berdyaev, the author of the then famous book under the same title. Also on the level of historiography the two Polish nationalist movements radically differed from each other. While for national Catholics the Christian Middle Ages became the model to follow, the Zadruga movement was obviously fascinated by the pre-Christian period, but also by the modern world of technology and conditions for supporting development. In their theories, national

Catholics were basing their attitude towards the Jews on the ideas of St. Thomas Aquinas, rejecting racism, and the followers of Stachniuk didn't put much thought into the subject, focusing instead in the problems of social and psychological aspects of Polish underdevelopment.

To conclude, it should be said that the interdisciplinary and comparative study of Polish nationalism of the interwar period provided by Grott not only sheds a new light on the political movement he describes, but also touches broader cultural issues. It reaches, as it has been said earlier, beyond the limitations of typical historical research and towards the scope of social axiology. It is also free from the stereotypical mind-set characteristic for the pre-1989 period.

It appears, however, that the author should have stressed out even stronger the fact that all totalitarian concepts found in Poland extremely barren soil. To this effect, the author should deepen his reflection on the national-radical Falanga (during the war called the Confederation of the Nation), which in spite of brazenly repeated Catholic slogans did not find much support. For the sake of comparison more places could also be given to the early ND axiology, forming in the period when the movement still maintained its elitist, and therefore remote, character. Despite these shortcomings it should be said again that the *Dylematy polskiego nacjonalizmu* reaches far deeper into the essence of Polish nationalism of the interwar and occupation periods than any other book on the subject. And it remains the book's greatest value.

The book ends with a long summary in English.

Rafał Łętocha

Michał PRZEPERSKI,

Nieznośny ciężar braterstwa. Konflikty polsko-czeskie w XX wieku,

Kraków, Wydawnictwo Literackie, 2016, 460 s., ISBN 978-83-08-06206-7.

Atraktivní název (evokující známý román Milana Kundery) recenzované knihy měl bezpochyby za úkol přitáhnout pozornost čtenáře. Vždyť v současné době, kdy v Polsku sociologické průzkumy ukazují na Čechy jako jeden z nejoblíbenějších národů, se automaticky nabízí otázka: proč tedy Češi a Poláci měli ve dvacátém století mezi sebou tolik konfliktů? Autor má bezpochyby pravdu, když hned v Úvodu píše (s. 6), že v případě česko-polských vztahů máme hodně do činění se stereotypy vnímání a každý historik, který je chce analyzovat, „se musí pokusit rekonstru-

ovat sféry lidského myšlení a pocitů“. V případě studia dějin česko-polských vztahů to platí dvojnásob, zvláště když tyto byly ve dvacátém století skutečně naplněny množstvím vyhocených situací.

Ačkoli podnázev naznačuje, že se publikace zaměřuje na česko-polské konflikty ve dvacátém století, pojetí látky svědčí o tom, že autor chtěl spíše zpracovat přehled novodobých česko-polských vztahů. Napsat takovou syntézu není snadný úkol. Domnívám se, že jsou k tomu nutné hluboké znalosti problematiky získané dlouholetým studiem pramenů a odborné literatury, kterých je opravdu značné množství. Bohužel, už jen pohled do seznamu použitých pramenů a literatury ukazuje, že autor, nemající evidentně větší zkušenosti s výzkumem problematiky, pracoval v podstatě jen s polskými prameny a literaturou. To se nutně odráží na kvalitě publikace. Chybí například fundamentální dílo *Češi a Poláci v minulosti*. Přestože od jeho vydání uplynulo už padesát let, zůstává stále jedinou a materiálově stále hodnotnou příručkou k dějinám česko-polských vztahů. Není podle mého názoru možné podat přehled dějin česko-polských vztahů ve dvacátém století bez znalosti literatury české a názorů české (případně i slovenské) historiografie. To samé platí o pramenech. Bez tohoto předpokladu se publikace nutně musí stát – jak se někdy říkává – jen tzv. polským pohledem na problematiku.

Zcela správně se autor rozhodl podívat se na česko-polské vztahy z širší perspektivy a svůj výklad začíná již od raného středověku. V příslušných kapitolách nastiňuje vývoj česko-polských vztahů, rozdílné dějiny obou národů, které se od sebe v raném novověku značně vzdálily, aby se znovu setkaly po první světové válce. Tyto části jsou bohužel poznamenány ne moc dobrou znalostí českých dějin. Těžko lze akceptovat tvrzení, že král Václav IV. byl zároveň římským císařem, nebo že čeští husité pomáhali Polákům v bitvě u Grunwaldu. Jiří z Poděbrad se stal králem v roce 1468 a nikoli v polovině patnáctého století. Nechtěl bych však, aby to vypadalo, že se chytám každé drobnosti s úmyslem něco autorovi vytknout. Tyto chyby určitě nejsou v publikaci zaměřené na dvacáté století zásadní, nicméně přece jen zamrzí. Daleko vážnějším nedostatkem při výkladu odlišných dějin českých a polských je absence vysvětlení příčin stavovského povstání v roce 1618, kterým vyvrcholilo chronické napětí mezi českou protestantskou šlechtou a Habsburky. Od těchto událostí a jejich následků se odvíjely odlišnosti českého a polského vývoje a bez jejich vysvětlení nemůže polský čtenář, jemuž je kniha primárně určena, pochopit kořeny českého národního obrození a českou politiku v rakouské monarchii v 19. století.

Jako červená nit se knihou vine skutečnost, že se jedná primárně o tzv. polský pohled. Autor si například problematiky školství na Těšínsku a zápasu o něj

mezi Čechy a Poláky všímá jen z polské perspektivy. Nesouhlasil bych s tvrzením autora, že se Poláci v Těšínském Slezsku v druhé polovině 19. století nacházeli v horší situaci ve srovnání s Čechy, že neměli takovou podporu od svých rodáků z chudé Haliče (s. 79). Polský společenský a kulturní život v Těšínském Slezsku byl rozvinutější než český a bylo to podle mého názoru dáno i blízkostí Krakova jako jednoho z důležitých kulturních center. Praha, kam se koncentroval český národní a kulturní život, byla mnohem dál, a tím pádem i podpora musela být slabší. To se odráželo v menším rozvoji českého společenského a kulturního života v Těšínském Slezsku. Ostatně *Slezské písně* byly v té době jakýmsi zdviženým prstem, jímž chtěl Petr Bezruč mimo jiné upozornit na obtížnou situaci Čechů v této – z pohledu Prahy – periferní oblasti.

Knize by slušel fundovaný výklad o složitých národnostních poměrech na Těšínsku, o existenci a aktivitách skupiny obyvatelstva nazývaných Šlonzáci, zvláště když tzv. šlonzácká karta nacházela své uplatnění např. při sčítáních lidu v meziválečném Československu. Čtenář si klade logickou otázku, když čte o ohlasu dění na Těšínsku v polských novinách (s. 95), proč jej autor neseznamuje i s pohledem z druhé strany? Co psaly o tom samém české nebo šlonzácké tiskoviny a jaký závěr z toho historik činí? Jaký je aktuální postoj české historiografie? Dost zřetelné je čerpání informací pouze z polských pramenů a literatury v líčení sporu o Těšínsko a dějin tamní polské menšiny. Myslím si, že tento přístup není správný, zvláště když kniha je evidentně určena širší čtenářské veřejnosti. S ohledem na vypjatost sporu o Těšínsko je rovněž nutno mít na paměti, že tato skutečnost může obsah pramenů zatěžovat.¹ To ostatně neplatí jen pro polské zdroje (a jen pro problematiku česko-polských vztahů), ale i pro české. Kdybychom totiž pracovali jen s nimi a stavěli výklad na jimi prezentovaných údajích, tak nám spor o Těšínsko vyplyne ve zcela opačném, silně protipolském světle. Opírání se v podstatě jen o polské zdroje, nedostatečné zohlednění širšího kontextu a přiblížení pohledů druhé strany při náležitém využití českých pramenů a odborné literatury má na text negativní vliv. Přitom by stačilo sáhnout as-

1 Na několik příkladů poukázal Jaroslav VALENTA, *Nedávno vyrobená legenda*, in: Václav Vever (ed.), *Střední a východní Evropa v krizi 20. století: k 70. narozeninám Zdeňka Sládka*, Praha Karolinum, 1998, s. 335–343; Jaroslav VALENTA, *Dějiny Zaolzí ve 20. století: skutečnosti versus legendy*, *Slovanský přehled* 87, 2001, č. 1, s. 27–42. Srov. též Petr KACÍŘ, *Obsazení Těšínska v roce 1919 – k některým aspektům československo-polského územního sporu*, in: *Slezsko v dějinách českého státu. Sborník příspěvků z vědecké konference pořádané pod záštitou prezidenta České republiky Václava Havla u příležitosti 50. výročí Slezského ústavu SZM v Opavě*, Opava 1998, s. 308.

poň do edic českých dokumentů, jako je například řada *Dokumenty československé zahraniční politiky* (to samé platí i pro řadu *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne*, kterou autor rovněž nepoužil) nebo (pokud jde o meziválečné období) použít paměti československé vyslance Juraje Slávika, jejichž dva díly pod názvem *Moja pamät – živá kniha* již vyšly.²

Výklad meziválečného období česko-polských vztahů se v knize soustřeďuje prakticky na otázku polské menšiny na Těšínsku, aniž by však byly zohledněny výsledky nejnovějších poznatků historického bádání. Je například škoda, že se autor nevyrovnal se závěry některých historiků, kteří se věnovali otázce sčítání lidu v meziválečném Československu a tomu, zda a nakolik jsou jeho výsledky na Těšínsku věrohodné.³ Text se v podstatě drží schématu o vnímání polské menšiny na Těšínsku československými úřady jako v podstatě nespolehlivého elementu, což je jistě pravda,⁴ avšak zcela pomíjí loajalistické proudy mezi Poláky na Těšínsku a jejich postoje (krátké zmínky o Karolu Jungovi – s. 311–312 nebo Emanuelovi Chobotovi – s. 244 jsou zcela nedostatečné). O roli slovenské a ukrajinské otázky na vývoj vztahů mezi Československem a Polskem, jež rovněž vyvolávaly konflikty, nejsou v knize zmínky, ačkoli i na toto téma máme již k dispozici bohatou literaturu.⁵

2 Juraj SLÁVIK, *Moja pamät – živá kniha. Moje poslanie vo Varšave 1936–1937*, Bratislava 2010; Idem, *Moja pamät – živá kniha. Moje poslanie vo Varšave II, 1938–1939*, Bratislava 2014.

3 Jerzy TOMASZEWSKI, *Spisy ludności w Czechosłowacji w 1921 i 1930 r. jako źródło do badania stosunków narodowościowych*, Slezský sborník 96, 1998, č. 2, s. 95–105; Ivo BARAN, *Otázka národnosti při československém sčítání lidu na Těšínsku v meziválečném období*, Slovanský přehled 94, 2008, č. 1, s. 15–32; Idem, *Dva dokumenty zemského prezidenta Šrámka k národnostním poměrům na československém Těšínsku na počátku 20. let*, Slezský sborník 105, 2007, č. 3, s. 200–215; Pavel KLADIWA – Dan GAWRECKI – Petr KADLEC – Andrea POKLUDOVÁ – Petr POPELKA, *Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930. Mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace*. I. – II. díl, Praha 2016, kapitoly týkající se Těšínska.

4 Srov. I. BARAN, *Dva dokumenty zemského prezidenta Šrámka k národnostním poměrům na československém Těšínsku na počátku 20. let*, s. 200–215.

5 Vedle starší knihy Krzysztofa Lewandowského (*Sprawa ukraińska w polityce zagranicznej Czechosłowacji w latach 1918 – 1932*, Wrocław 1974) mohl autor sáhnout zejména po nedávno publikovaných pracích Michała Jarneckého (např. *Miejsce problematyki ukraińskiej w relacjach Polski i Czechosłowacji w okresie międzywojennym [kwestia iredenty]*, Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity – řada společenských věd 25, 2001, č. 1, s. 57–69) nebo Dariusze Dąbrowského (*Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej [Podkarpackiej] 1938–1939*, Toruń 2007), které se věnují roli ukrajinské otázky v československo-polských vztazích. V případě slovenské otázky je výborným odrazovým můstkem kniha Dušana Segeše, která vyšla i v polštině (*Partnerzy czy potencj? Slowacy i Słowacja w polityce Rządu RP na obczyźnie podczas*

Autor také na s. 245 porovnává situaci české menšiny na Volyni (na s. 207 přitom píše, že „Češi v Polsku vlastně nebyli“ – „Czechów w Polsce właściwie nie było“ – na jiném místě zase, že česká menšina v Polsku byla symbolická – s. 256) s polskou na Těšínsku v meziválečném období. Pokud hovoří o menším politickém významu české menšiny v Polsku v porovnání s Poláky na Těšínsku, pak je ale také nutno čtenáři vysvětlit rozdíly v sociálním složení těchto národnostních skupin a v jejich historickém vývoji. Ukázalo by se, že srovnávat postavení a aktivity volyňských Čechů (další česká skupina navíc žila v Zelowě u Lodže) s Poláky na Těšínsku je proto v podstatě nemožné.

Nechtěl bych však, aby tato recenze vyzněla jen jako čistě negativní. Vnímám i některá pozitiva. Velmi dobře autor vystihl jeden ze zásadních problémů v česko-polských vztazích: vzájemná neznalost. Cním si proto kapitoly *Mezi stereotypy (Wśród stereotypów)* a možná by autor udělal lépe, kdyby toto téma více rozpracoval a napsal knihu právě o něm. Souhlasím také s autorovou tezí, že spory mezi oběma státy nakonec posloužily velmocím (nacistickému Německu a Sovětskému svazu) k upevnění svých pozic. Ostře je v knize kritizována polská politika vůči Československu v roce 1938, nicméně čím více autor postupuje po ose času k současnosti, tím je zřetelnější, jak jeho znalosti problematiky slábnou. Odráží se to na kvalitě kapitol, které jsou stále více jen stručným a nepřilíš kvalitním přehledem česko-polských vztahů, nebo spíše výběrem toho, co si autor přečetl v různě posbírané literatuře nebo jiných zdrojích, s četnými mezerami a chybami ve výkladu či nevysvětlením kontextu (např. nelze souhlasit s tvrzením, že se na jaře 1968 v Československu komunistický systém rozsypal jako domek z karet). Vždyť poválečnému vývoji je věnováno jen dvacet stran textu, přestože i o tomto období bylo napsáno mnoho monografických i dílčích studií (o archivní základně nemluvě), z nichž mohl autor čerpat.⁶ Text se navíc soustřeďuje zejména na politické dějiny a nerozpracovává například kulturní styky a vzájemné impulsy ovlivňující české a polské umělecké prostředí.

Autor měl dobrý a bezpochyby chvályhodný záměr. Avšak od držitele ceny za nejlepší historický debut (Najlepszy Debiut Historyczny Roku im. Władysława Pobóg-Malinowskiego) bych očekával mnohem lepší výkon: komplexnější přístup

II wojny światowej, Gdańsk 2012). Autor ji sice uvádí v seznamu použité literatury, v textu knihy se to však neprojevuje.

6 Jmenujme alespoň nedávno vydanou knihu Anny Szczepańské (*Warszawa – Praga 1948–1968. Od nakazanej przyjaźni do kryzysu*, Szczecin 2011) nebo práce historiků Łukasze Kamińskiego, Leszka Pajórka, Petra Blažka o Pražském jaru, kontaktech mezi polským a československým disidentem atd.

a důkladnější přípravu k napsání monografie. Výsledkem je spíše kompilace různě posbíraných střípků bez hlubší znalosti problematiky, s množstvím věcných chyb. Škoda.

Jiří Friedl

Martin ČAPSKÝ,

Město pod vládou kazatelů. Charizmatičtí náboženští vůdci ve střetu s městskou radou v pozdně středověkých českých korunních zemích,
Praha, Nakladatelství Argo 2014, 200 s., ISBN 978-80-257-1426-3.

Manipulace s informacemi, využívání informačních kanálů, ovlivňování příjemců informací či propaganda jsou v současné době, jež bývá označována přívlastkem mediální, témata často uvažovaná a nanejvýš aktuální. Rozmach studia médií a komunikace – míněno zde v širším smyslu slova jako transfer verbálního, neverbálního, symbolického sdělení od původce k příjemci – je důkazem potřeby soudobé společnosti tento trend vědeckými metodami analyzovat. Zvýšený zájem o tato témata přitom zaznamenáváme i mezi historiky starších dějin. Martin Čapský se publikací *Město pod vládou kazatelů, charizmatičtí náboženští vůdci ve střetu s městskou radou v pozdně středověkých českých korunních zemích* řadí do okruhu badatelů, kteří nový diskurz reflektují.

Není to v tomto případě poprvé, kdy pardubický historik vstupuje na pole studia komunikace. Zatímco však v knize *Zrození země* věnoval hlavní pozornost převážně komunikaci města Vratislavi s bližšími i vzdálenějšími komunikačními partnery a sledoval proměnu komunikační strategie města, které se profilovalo jako distributor písemných zpráv v daném geografickém horizontu, v představované knize se již autor soustředí na uzavřený prostor intravilánu českých a slezských měst. Formou sondy do pěti vybraných měst v období husitských válek i neméně bouřlivých desetiletích po jejich vojenské katarzi se snaží proniknout k podstatě středověké kultury propagandy v prostředí městského milieu, což není při převážně verbálním charakteru středověké kultury vůbec snadný úkol. Za vznik pramenů podchycujících tento fenomén vděčíme narušitelům městského pořádku, pod jejichž vedením došlo „ke sběhu městské obce“ a „búrkám“ či „rebeliím“. Čapský si ve shodě s názvem knihy z velkého počtu zaznamenaných případů městských nepokojů vybírá jen ty příklady, v jejichž čele stála po nějakou dobu osoba kazatele, charismatického vůdce, který vystoupil proti městské autoritě a vstoupil s ní do boje

o ovládnutí veřejného prostoru města, a zároveň v nich došlo k eskalaci ve formě nábožensky motivovaného násilí.

Pojem „charismatické panství“ v naší historiografii evokuje spojení s krátkou vládou Jana Želivského v Praze. Čapský však ukazuje, že shodné prvky lze vysledovat i v případě dalších měst, která se na kratší čas ocitla pod vládou kazatelů. Vedle Želivského Prahy se tak ocitáme na půdě Korandovy Plzně, Ambrožova Hradce, Vratislavi Mikuláše Tempelfelda a Lehnice Bartoloměje Tempelfelda, tedy ve městech utrakvistických i katolických. Objasnění způsobů, jakými došlo k přeměně komunikačních strategií ve veřejném prostoru města při narušení řádu ze strany narušitelů i garantů městského míru, tedy správních institucí, tvoří gros celé knihy.

Nejprve je čtenář seznámen s komunikačním systémem v rámci obvyklého fungování města, kdy je spolupráce institucí městské správy a církve demonstrována na informační funkci kazatele, který byl úkolován městskou radou jako šířitel zpráv a jejích nařízení. Pro nedostatek pramenů v prostředí korunních zemí musel autor hledat analogie v širším středoevropském prostoru, avšak zvolená metoda je relevantní a pro potřeby dalšího výzkumu poskytuje pevný základ. Vybaven touto znalostí má být čtenář schopen snáze odhalit posuny v komunikačních strategiích kazatele, vzbouřené obce i městské rady pětice českých a slezských měst. Zápor analogického a komparativního přístupu bývá nutná míra zobecnění. Přesto se však podařilo poskládat věrohodný scénář geneze vlády charismaticků, které vykazují řadu shodných prvků, a prokázat oprávněnost zkoumání těchto měst vyčnívajících z řady „běžných“ městských bouří. Uvedené příklady městských rebelií totiž charakterizuje kazatel, jehož komunikační role přerostla funkci média mezi městskou radou a veřejností. Komunity, které symbolické násilí směřovaly proti zástupcům panovníka ve městě, spojuje pocit ohrožení ze strany nepravověrných nacházejících se uvnitř městských hradeb, následovaný obviněním městské rady z toho, že nespravedlnosti pouze přihlíží a nekoná v zájmu obce. Nárok na rebelii vůči současnému stavu poskytovala charismatickým náboženská argumentace, podle níž je boží spása dostupná jen pro vyvolené jedince – správně věřící. Tato legitimita poskytuje davu vyšší cíl a smysl, pod jejich vahou se ztrácejí hranice mezi sociálními vrstvami, profesemi a dochází k promísení členů skupin, jejichž akční rádius se za normálních okolností neprotínal. Exkluzivní přístup ke spáse ale mohli ve svých projevech využívat pouze duchovní. Je to právě politický horizont událostí přesahující hranice města a charakter vnitrourbánního boje, čím se tyto příklady násilí liší od městských bouří.

Čapského koncept proměn komunikačních strategií a jeho metodologické ukotvení představují náplň kapitol, které předcházejí samotné analytické sondě. Ke zkoumání tématu knihy vede cesta kombinace studií o konfliktech ve společnosti a komunikaci. Zejména té je věnována velká pozornost. Oproti starší tradici, která se soustředila na mechanismy kontaktu města s okolím a vytváření urbánních komunikačních sítí, se novější tradice pod vlivem mediálních studií zaměřuje na sociální rozměr městského prostoru, na informační kanály a jejich náplň a především uvědomování si, jak důležité bylo tyto kanály ovládat, usměrňovat a využívat. Ke slovu se pak dostává i moc vytvářet oficiální městskou paměť a tím dát vzniknout městské identitě.

Publikace rozvíjí koncept plurality veřejnosti v městském prostoru, rozpracovaný v dřívějších autorových studiích. Podle Čapského mínění je třeba revidovat starší teze Jürgena Habermase ohledně otázky charakteru veřejnosti a veřejného prostoru ve středověku a jejich pojmového vymezení. Čapský sdílí koncepci Gerda Schwerhoffa, Susanne Rau a dalších historiků, kteří patří k odpůrcům některých aspektů Habermasova názoru, zejména těch, kterými popřel existenci veřejného mínění v předmoderní době. Spolu s tím odmítl rozlišovat veřejnou a soukromou sféru, jejichž oddělení spojoval Habermas až s érou občanské společnosti. Městánské vrstvy tak odsoudil k pasivní roli pouhého příjemce informací, bez podílu na politické moci (a to ve srovnání s aktivní rolí reprezentativní veřejnosti, tedy držitelů moci). Čapský ve shodě s výše zmíněnými autory kontruje přesvědčením, že veřejnost ve středověkém městě byla veřejností spjatou s určitým časem a prostorem. Okruh zapojených osob byl proměnlivý, ale ne přísně vymezený, ohraničený, jak mínil Habermas. Veřejnost předmoderních měst si tak nemůžeme představovat jako neměnnou homogenní skupinu, nýbrž jako veřejnost s omezenou dobou trvání, vznikající a zanikající. Díky různým vazbám, interakcím a komunikaci se jí dařilo překonat nesourodost a rozdíly, zejména profesní, cechovní, sociální. Dle autora mínění středověké skutečnosti lépe odpovídá koncept komunikační, segmentárně utvářené veřejnosti. Moderní bádání rovněž upustilo od pasivní, přijímecké role publika a mimo jiné pod vlivem poznatků zkoumání lidové kultury se věnuje interakci mezi reprezentativní mocí a publikem. Právě města ovládaná po nějaký čas osobou kazatele, který se pravidelně stával svorníkem oné ad hoc vzniklé veřejnosti a který dokázal lépe než kdokoli jiný využít své mediality a komunikačních schopností k ovládnutí publika, tvoří dobrou matérii.

Stěžejní roli v celém textu sehrává koncepce veřejného prostoru. Vnímání prostoru s jeho sociálním rozměrem, na rozdíl od pouhého fyzicky charakterizova-

ného prostranství, otevřelo nové téma mediality konkrétních míst ve městech a komunikační logiky, se kterou do daných prostor aktéři komunikačního aktu vstupovali. Veřejný prostor přitom musí splňovat podmínku multifunkčnosti (příkladem budiž využívání kostela i pro jinou než liturgickou náplň) i dostupnosti a přístupnosti všem veřejnostem. Nejvíce inspirativní je však část knihy, v níž autor propojuje veřejný prostor a různé komunikační strategie odlišných segmentárních veřejností – jinou formu komunikace volila při oficiálním aktu městská rada, jiná forma komunikace byla vlastní trhovcům, kazatelům, cechovním mistrům. A nejedná se přitom pouze o preference verbální, písemné či symbolické komunikace, ale rovněž o volbu různých informačních kanálů a jazyka. Poznatky z výzkumů středoevropských měst ukazují na opakované spojení určitých míst s předpokládanou komunikační strategií, a pokud se komunikační akt odehrál na jiném než předpokládaném místě, byla tato situace považována za porušení městského pořádku. Snaha ovládnout daný veřejný prostor se ukázala jako stěžejní při disciplinaci a kontrole měšťanů orgány městské správy.

Ačkoli je přiblížení autorovy teze věnována vsutku obsáhlá část knihy, a vzhledem k některým zajímavým postřehům a námětům stojí za to jí zde rozebrat důkladněji, Čapský potenciál těchto kapitol plně nevyužil a na určených městech neaplikoval v takové míře a takovými způsoby, v jaké čtenář doufá. Přitom pětice měst tvoří vhodně zvolený materiál. Vymezení nábožensky motivovaným násilím a vzbouření se proti autoritě setrvávající mimo město odlišuje oprávněně tyto příklady od sociálních nepokojů a pogromů zkoumaných Františkem Grausem nebo pražských bouří, které František Šmahel komparoval s dalšími „heretickými“ bouřemi v Evropě, jež však postrádaly pražský prvek nábožensko-teologického zdůvodnění svých požadavků. I přes odlišnosti v pětici scénářů lze vyzpozorovat shodné prvky a sonda jako samostatná část knihy bez vážných výhrad obstojí. Ovšem pokud do svého výběru autor zahrnul sobě blízkou Vratislav, kovaného odpůrce utrakvismu, čekali bychom jako její protipól nikoli Prahu, nýbrž Tábor.

Nedostatek hledejme také ve zvolených pramenech. Kniha staví do kontrastu osobnost kazatele, který se aktivně chopil role hybatele událostí, ovlivňujícího mínění davu, média, které se vymklo kontrole městské správy a využívalo svého postavení a svých posluchačů k útoku na autority za pomoci náboženské argumentace, a městského písaře, který o celé události zanechal zprávu ve formě kroniky. Její vznik iniciovala městská rada s úmyslem zanechat budoucím odkaz, správný výklad události, oficiální městskou memorii. Paměť na vratislavskou událost z pera Petra Eschenloera a kroniku Vavřince z Březové shrnující pražské nepokoje předvolává

autor na lavici svědků, aby na nich ukázal nástroje propagandy a argumentační strategie vítězné strany (tedy městské rady), všímá si také volby jazykových prostředků. Obě kroniky by si zasloužily hlubšího srovnání, nejen co se týče styčných bodů, ale především volby jazyka, výrazových prostředků, vyznění textu. Naproti tomu témuž rozboru se zaměřením na shodné momenty argumentace se bohužel vůbec nedostalo kázáním a promluvám charismatických kazatelů, což by u textu, jehož ústřední témata jsou komunikace, veřejnost a právě charismatici, čtenář předpokládal. V návaznosti na konceptuální úvod také nedošlo k praktické demonstraci souvztáhnosti segmentárních veřejností a míst (prostorů), která se během bouří a nepokojů stávala baštami vzpurných kazatelů a která radnice v nuceném boji ztratila či o ně usilovala.

Přes zmíněné výhrady lze hodnotit velmi pozitivně obě části knihy, které jsou jistě v mnohém přínosné. Obsahují množství námětů k dalšímu výzkumu a vznášejí podnětné otázky, jimž se snad v budoucnu dostane odpovědí.

Michaela Kosařová

Marek WAIC, et al.,

In the shadow of totalitarianism: sport and the olympic movement in the „Visegrád countries“ 1945–1989,

Praha, Karolinum 2014, 251 s., ISBN: 978-80-246-2463-1.

Sport je bezpochyby nedílnou součástí každodenního života mnoha z nás a může tedy sloužit jako jakýsi barometr společenského vývoje a nálady, současně je ale poměrně snadno využitelný a zneužitelný k politickým a propagandistickým účelům – stačí si připomenout například „nacistické“ hry v Berlíně v roce 1936. I proto se k nejrůznějším podobám sportu obrací pozornost značné části historické obce a to především v posledních letech (za všechny práce se sportovně historickým tématem můžeme jmenovat například obsáhlou monografii Martina Kováře nazvanou *Město a hry. Příběh londýnských olympiád* z roku 2012).

Právě na poměrně přitažlivý problém politizace sportu se rozhodl zaměřit kolektiv autorů kolem Marka Waice. Vydání knihy s názvem *In the shadow of totalitarianism: sport and the olympic movement in the „Visegrád countries“ 1945–1989* podpořil Visegrádský fond, a proto se nelze příliš divit, že na ní pracovali celkem čtyři autoři ze zemí dnešní Visegrádské čtyřky – dva Češi, Polák a Maďarka. Všichni

čtyři se problematice sportovních dějin věnují dlouhodobě a spojuje je i fakt, že pracují na sportovních fakultách významných univerzit. Marek Waic působí na Katedře základů kinantropologie a humanitních věd Fakulty tělesné výchovy a sportu Univerzity Karlovy a zabývá se mimo jiné i dějinami trampingu, skautingu nebo sokolského hnutí. Na tato témata napsal desítky studií. Waicův kolega z katedry František Kolář je zase odborníkem na české i mezinárodní olympijské hnutí. Tomasz Jurek z poznaňské Akademii Wychowania Fizycznego zpracovává mimo jiné polsko-německé vztahy na pozadí sportu a tělovýchovy a Katalin Szikorová, která pracuje na budapeštské Univerzitě tělovýchovy (Testnevelési Egyetem), se zaměřuje například na maďarský olympismus nebo na poměr mezi sportem a maďarskými politickými režimy.

Jak už název knihy napovídá, snaží se tito čtyři historici zmapovat, jakým způsobem komunistické režimy, nastoupivší po druhé světové válce, ovlivňovaly a měnily podobu sportovního a olympijského hnutí v jednotlivých státech. Přestože se tyto procesy jeden od druhého trochu lišily (s ohledem na různé tradice a specifika daných zemí), je přirozené možné pozorovat určité styčné body a vzory, které se ve všech státech opakují – od počátečního odporu komunistických funkcionářů k „buržoaznímu“ olympismu, přes postupné podřízení všech sportovních hnutí a svazů komunistické straně a jejich proměnu podle sovětského vzoru, přes následné mírné uvolnění kolem roku 1956, respektive 1968, až po krizi kolem bojkotu olympijských her v Los Angeles v roce 1984. Shoduje se i protěžování vrcholového sportu na úkor sportu lidového/masového, rétorika obhajující amatérismus, přestože praxe byla zcela jiná, nebo poměr národních olympijských výborů k Mezinárodnímu olympijskému výboru. Za jednotlivá národní specifika naopak můžeme považovat například silné sokolské hnutí nebo spartakiády v Československu, popularitu univerzitních her v Maďarsku nebo takzvané Polské hry (Polonijne Igrzyska Sportowe), na nichž se scházely zástupci polských menšin z celého světa (včetně sportovců ze západního bloku).

Je tak přirozené, že se každý z autorů zaměřil na svou zemi, a proto je kniha rozdělena na čtyři kapitoly. Kdo by si však myslel, že jedna z nich bude zaměřena čistě na otázku slovenského sportu, mýlil by se. Této problematice je věnována jen okrajová pozornost v kapitolách československých. Československu jsou skutečně věnovány kapitoly dvě – v první se Marek Waic snaží obecně charakterizovat sportovní hnutí pod taktovkou socialistického režimu, ve druhé se pak František Kolář zabývá československým olympismem a účastí na olympijských hrách. Tato témata jsou pak v polské i maďarské kapitole spojena v jeden celek. Už právě tato skuteč-

nost může čtenáře poněkud zarazit, nicméně otázka, proč je československá problematika rozdělena na dvě kratší kapitoly (Waicova čítá 29 stran, Kolářova 38 stran), když ostatním stačí jen jedna, ačkoliv delší (52 a 65 stran), zůstává neobjasněna.

Právě jistá nesourodost je dle mého názoru jednou z největších slabín celé knihy. Je to samozřejmě dáno tím, že každou část psal jiný autor, přizpůsobil ji svému stylu a volil i jinou strukturu. Všichni sice zachovávají chronologický rámec, ale zatímco například Waic nebo Szikorová se ho drží poměrně pevně, Jurek se nejprve věnuje obecné charakteristice a následně dílčím tématům. Rozdílná je i volba témat, která samozřejmě musí respektovat výše zmíněná specifika jednotlivých zemí. Přesto je tato odlišnost poměrně markantní. Szikorová se rozsáhle věnuje studentskému sportu, o tom se ale v ostatních kapitolách nedozvíme téměř nic. Na druhou stranu Jurek nebo Kolář pečlivě zaznamenávají strukturální změny jednotlivých hnutí, Szikorová tato fakta upozaduje. Naprosto specifický je pak Waic se svým rozsáhlým popisem likvidace československého Sokola. Zajímavé je i to, že Szikorová svou analýzu dovádí až k současnosti (i když této tematice se věnuje jen velice stručně), tato perspektiva však v ostatních kapitolách zcela chybí. Chybí také alespoň krátké závěry či shrnutí kapitol – o to se pokouší jen Jurek. A za jeden z velkých problémů této práce pak považují naprostou absenci seznamu zkratk, které jsou však v textech hojně využívané a často se liší jen v jediném písmenu, což čtenáře může silně mást a neustále ho nutí vracet se zpět nebo si vytvářet svůj vlastní seznam. Obecně je pak tato nesourodost kapitol poněkud čtenářsky nepřívětivá. Bohužel se mi zdá jako pravděpodobné, že se kniha v očích mnohých roztrhne na jednotlivé části, z nichž si čtenáři nedokážou vyvodit jednotný závěr. Ostatně závěr i úvod jsou také slabými místy – v úvodu například chybí jakákoliv reflexe existující historiografie a supluje spíše jakousi předkapitolu, v níž je stručně popsán vývoj sportovních hnutí před a po první světové válce. Závěr zase jen stručně shrne velmi obecné výstupy, které byly naznačeny v jednotlivých kapitolách.

Za druhou a možná ještě zásadnější slabinu považují určitou povrchnost celé práce. Ta je dána důslednou faktografičností. Autoři sice detailně popisují strukturální a personální změny v jednotlivých sportovních hnutích, které byly vynucené nástupem totalitních režimů, ale žádný z nich se nepouští do hlubší analýzy toho, co sport znamenal pro širokou společnost (například možnost symbolické vzpoury proti režimu, respektive SSSR) a bohužel se ani příliš nevěnují tomu, jak byli sport a sportovci využíváni k propagandě režimu. Tyto skutečnosti jsou sice ve všech kapitolách několikrát zmíněny, ale v pouhých krátkých náznacích, konkrétní příklady

téměř chybí. V tomto směru nejpovedenější je zřejmě Waicova první kapitola (především, když rozebírá sokolské tradice, jejich vliv na společnost a postupnou likvidaci režimem), na druhou stranu zcela vynechává některé významné události, které by mohly tuto problematiku dobře ilustrovat – například svatbu Olgy Fikotové s americkým kladivářem Haroldem Connollym v roce 1956 a především vystoupení Věry Čáslavské v Mexiku v roce 1968, ačkoliv obojí skýtalo příležitost k symbolickému odporu proti komunistickému režimu. Stejně tak se ani příliš nevěnuje slavným vítězstvím československých hokejistů nad Sovětským svazem, přestože ta stockholmská v roce 1969 vyvolala rozsáhlé demonstrace, které se následně staly jednou ze záminek k nastolení normalizace (tato událost je popsána v jediném krátkém odstavci). Za určité zklamání pak osobně považuji poměrně slibnou kapitolu Katalin Szikorové, která v některých pasážích výstižně ilustruje roli sportu jak pro režim, tak pro obyvatelstvo, ovšem její popis událostí roku 1956 je až příliš stručný a navíc nepřesný. Právě účast maďarských sportovců na melbournské olympiádě, která začala těsně po rozdrčení maďarské revoluce sovětskými tanky, se stala možností ukázat morální sílu národa a alespoň symbolickou vzpouru proti invazi. V tomto ohledu je asi nejslavnější semifinálový zápas ve vodním pólu, který vešel ve známost jako „krvavá lázeň v Melbourne“ a v němž maďarský tým po tvrdém boji porazil sovětské hráče. Toto utkání se zapsalo do historické paměti nejen maďarského národa, ale i mezinárodního olympijského hnutí a je jednou z největších ukázek politizace sportu. Szikorová však přesto tuto událost shrnuje jen ve dvou větách, přičemž o krvavém charakteru utkání, jeho důsledcích a významu pro maďarskou společnost se vůbec nezmiňuje. Právě po této stránce je celá práce nedotažená a jen klouže po povrchu – některá témata jen naznačuje, ale nesnaží se je nijak detailněji problematizovat. Jurek se například vůbec nezabývá státním dopingem a ani v ostatních kapitolách se toho o tomto výrazném a navíc všeobecně známém problému příliš nedozvíme.

Kniha nicméně nemá jen slabé stránky – za jednu z nejpovedenějších věcí považuji části věnované postupnému přechodu od zavedených tradic meziválečného období (v případě Maďarska a českých zemí můžeme mluvit dokonce i o tradici zděděné z 19. století) k sovětizovanému sportu, což je ve všech kapitolách analyzováno poměrně detailně. Dle mého názoru je pak kniha nejsilnější v pasážích, které se zabývají krizí okolo bojkotů v letech 1980 a především 1984. Všichni autoři velmi přesně a výstižně mapují postoje jednotlivých olympijských výborů a politické zásahy Moskvy a národních komunistických hnutí. Ani zde ale není zmiňováno, jak na bojkot losangeleských her reagovala společnost apod.

Závěrem tedy nezbyvá než zopakovat to, co již bylo řečeno. Kniha má nesporné faktografické přednosti a hledá-li čtenář detailní informace o vítězích jednotlivých olympijských her nebo o tom, kdo kdy a jak vedl jednotlivé sportovní výbory, může pro něj toto kolektivní dílo být cenným zdrojem informací. Zajímá-li se ale o to, jakou roli hrál sport v totalitních společnostech, jak se do něj promítala aktuální nálada národa nebo jak skrze něj byla vyjadřována nespokojenost se systémem, nezbyvá mu než pátrat jinde.

Jana Hůrská

Matěj SPURNÝ,

Most do budoucnosti: laboratoř socialistické modernity na severu Čech,
Praha, Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum 2016, 287 s.,
ISBN 978-80-246-3332-9.

Uvažujeme-li o českých dějinách, jejich nejsilněji vnímaným mezníkům, vracíme se k tzv. místům paměti. Jedním z nich se stalo také město Most a v souvislosti s tím se téměř každému vybaví zbourání starého hornického města a výstavba toho nového moderního. V historii tohoto severočeského města zaujímá právě tato kapitola čelní místo a stala se také unikátní záležitostí v českých dějinách. Přesto, nebo právě proto o dějinách Mostu ve 20. století panuje mnoho představ omezených pouze na některé aspekty, které provázely jeho bourání a budování. Matěj Spurný, který se dlouhodobě věnuje vztahům poválečné společnosti k menšinám, zpracovává nyní osudy Mostu a jeho obyvatel ve 20. století z netradičního úhlu pohledu, jelikož je zasazuje nejen do kontextu dějin konce 19. století a poválečného pohraničí. Příkladá však také důležitost celkovému ideologickému vývoji ve druhé polovině 20. století jak v politice, tak v architektuře, ale i celé společnosti. Svou pozornost neomezuje jenom na české prostředí, ale srovnává obdobné projekty v Sovětském svazu i v západní Evropě. Z toho vyplývají také některé závěry, které ukazují, že výstavba nového Mostu není výlučně založena na komunistické ideologii a tato idea omezena na tzv. východní blok.

Tuto složitou problematiku se autor snaží vyličit v sedmi kapitolách nazvaných *Příběh, Číslo, Odcizení, Utopie, Kritika, Smíření, Laboratoř modernity*. V části *Příběh* se snaží postihnout problematiku z pohledu historického vývoje. S tím souvisí i následující kapitola *Odcizení*, které se podrobněji věnuje tématu, které Spurný již dříve zpracovával (Matěj SPURNÝ, *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny*

v pohraničí (1945–1960), Praha 2012.), a to období od konce druhé světové války, které bylo spojeno s výměnou obyvatelstva v československém pohraničí. Neustále však zdůrazňuje, že tato výměna byla jedním z mnoha faktorů, které „umožnily“ zánik středověkého města.

Kapitola *Číslo* osvětluje argumentace podložené kalkulacemi výdělku z těžby hnědého uhlí nacházejícího se pod historickým městem. Celému procesu těžby dodaly punc exaktnosti a vyčíslitelnosti přírodního bohatství. Autor zde však zdůrazňuje, že toto nadšení a technokratické myšlení, tj. že technologickým postupem si člověk může zajistit lepší životní úroveň, není výhradně spojeno s komunistickým Československem, ale naopak odpovídá smýšlení poválečné společnosti (s. 121).

V kapitole *Utopie* autor řeší přístupy tehdejších architektů k vizi o ideálním městě, které by plně odpovídalo tehdejším potřebám života. Zde Spurný ukazuje, že myšlenkové koncepty, které stály u zrodu nového Mostu, vycházely spíše z představa a požadavků, které se formovaly v západní Evropě než v zemích socialistického realismu. Právě tomuto ideovému potýkání věnuje podstatnou část knihy.

Kritika a *Smíření* pojednávají o ochraně přírody a kulturních památek. V odborné literatuře jsou oba ochranné směry považovány za odlišné, Spurný se však domnívá, že se propojují právě v Mostě. Příroda byla z pohledu marxismu brána jako zásobárna surovin. O bydlení platilo: pryč se starým, které je nefunkční. Pomocí techniky a technologií vybudujeme lepší bydlení, lepší životní úroveň. Zde se toto myšlení založené na předpokladu, že na základě současné potřeby a daného okamžiku lze vytvořit lepší životní úroveň, setkává s kritikou, která opět nevyhází pouze ze socialistických zemí, ale na konci padesátých let zasahuje také USA a západní Evropu (s. 194–196). Diskuze o ekologických dopadech těžby v Československu však neodpovídá politickému vývoji na začátku 70. let, ve veřejném prostoru nedochází k utlumení diskuzí na toto téma (s. 203). Je zde také ukázáno, do jaké pasti se dostal stát, který vydával prostředky na to, aby jeho občané vychoval k lásce k památkám, ale na druhé straně sám podporoval jejich ničení (s. 235).

V závěrečné kapitole *Laboratoř modernity* autor již jen shrnuje základní poznatky a výsledky své práce. Hledá zde však i spojení se současným stavem tamní společnosti i dnešními problémy spojenými s těžbou uhlí.

Knihy *Most do budoucnosti* není jen o historii těžebního průmyslu v Podkrušnohoří. Stává se také burčující zprávou o stavu společnosti (a krajiny), která podlehla vidině peněz a je zcela orientována na zisk. Přestože se v ní dočteme mno-

ho nového o plánování povrchového těžení uhlí na Mostecku, mnohem závažnější je její poselství environmentální.

Současný stav nového i starého Mostu nelze odtrhnout od jeho historie, ale je také důležité vidět ho v celkovém stavu, vývoji techniky i politických podmínkách. Jak ukazuje práce Matěje Spurného nelze však udělat rovnítko mezi komunismem v ČSR (resp. léty 1948–1989) a likvidací starého Mostu. Do značné míry totiž tento problém přesahuje vymezenou éru jak do minulosti, tak do přítomnosti. Potvrzuje to i současná diskuze o prolomení limitů těžby uhlí. S tímto úhlem pohledu se má čtenář možnost setkat také v závěru knihy. Spíše než na nějaký chronologický výklad se autor soustřeďuje na obecné předpoklady, které umožňují likvidovat historická sídla, ničit krajinu a budovat sídla nová.

V průběhu čtení upoutá rovněž celková koherence knihy, která spočívá v odkazování na související části v jiných kapitolách. I tato skutečnost pak odráží badatelsky teze, že každý tematizovaný prvek je hluboce propojen s ostatními. V jednom případě se však autor dostal do smyčky, když odkazoval kapitolu samu na sebe (s. 232, pozn. 537).

Matěj Spurný ve své knize nabourává některé zažitě představy o dějinách Mostu. Především jde o představu, že likvidace starého Mostu byla od počátku komunistickým záměrem. Jak autor ukazuje, z pramenů vyplývá, že již na konci 19. století existovaly představy o využití uhlí pod městem; tyto představy pak formovaly vztah místních k městu, zejména jejich neochotu investovat do rekonstrukcí a infrastruktury.

Zajímavou složkou, která mnohé čtenáře může vtáhnout do problematiky, je grafická úprava obálky. Zdálo by se, že jde o něco nepodstatného u odborné publikace, ale právě fotografie na obálce otevírá některé otázky a poukazuje na některé autorovy teze. Na první pohled se na ní zobrazuje rozdíl mezi starým Mostem, který je zde reprezentován děkanským kostelem, a novým Mostem, jenž představuje budova ředitelství Severočeských hnědouhelných dolů. Do tohoto obrazu však pronikly i další aspekty provázející dějiny těžby hnědého uhlí v severních Čechách. Dalo by se říci, že jejich symboly na obálce zaujímají stejně významnou pozici, jakou měly ve veřejné diskuzi. Ve spodní části nacházíme přírodu, která hrála v diskuzích velmi malou roli, stejně jako zájmy či názory „obyčejných“ lidí, jež mohou představovat střechy domů v pozadí kostela.

Jediným pro čtenáře rušivým problémem je srozumitelnost kapitol. Najdeme totiž zřetelný rozdíl mezi úvahovými částmi, kdy si je autor jistý tématem, a pasážemi o dějinách architektury, v nichž se autor držel popisného stylu. Některá

místa jsou rozvláčná a hraničí se srozumitelností. Čtenář nemusí být schopný proniknout do autorova myšlenkového procesu. S tím také souvisí přílišné používání závorek, kterými autor činí text až nepřehledným.

Obecně je kniha Matěje Spurného velkým přínosem pro historiky, jelikož ukazuje dějiny města v širších souvislostech, které se někdy projevují anachronicky, respektive nemají souvislost s ideologií, ale s vývojem společnosti a používanými technologiemi. Autor umně zužitkoval práci s velkým množstvím pramenného materiálu, ale i literaturou, která se neomezila pouze na odborné historické publikace. Několik chyb v textu lze autorovi odpustit. Aby čtenář vše správně pochopil, je třeba velké pozornosti. Cenné ovšem také je, že takový pohled na Most může do budoucnosti vnést leccos nového do náhledu na současnou diskuzi týkající se prolovení těžebních limitů. Dokazuje tak svůj přesah a potenciální oblíbenost i u čtenářů nepocházejících z řad odborné historické veřejnosti.

Ludmila Tomášková

Stijn VERVAET,

Centar i periferija u Austro-Ugarskoj. Dinamika izgradnje nacionalnih identiteta u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine na primjeru književnih tekstova,

Synopsis, Zagreb – Sarajevo 2013, 532 s., ISBN 978-953-7035-87-7 (Zagreb) – 978-9958-587-71-9 (Sarajevo).

Problematikou utváření moderních národů v Bosně a Hercegovině (dále BaH) během čtyř desetiletí trvajících rakousko-uherské správy tohoto území (1878–1918) se dosud zabývali především historikové. Z relevantních historiografických prací vydaných po roce 1990 bych uvedl například monografie Srečka M. Džaji, Ladislava Hladkého a Robina Okeye.¹ Kniha mladého belgického slavisty Stijna Vervaeta, který momentálně působí na Katedře literatury, areálových studií a evropských jazyků v norském Oslu, jejich bádání zásadním způsobem doplňuje o nový rozměr, jemuž dosud nebyla věnována patřičná pozornost. Vervaet totiž ve své knižní prvo-

1 Srečko M. DŽAJA, *Bosnien-Herzegowina in der österreichisch-ungarischen Epoche (1878–1918). Die Intelligentsia zwischen Tradition und Ideologie*, München 1994 / *Bosna i Hercegovina u austrougarskom razdoblju (1878–1918). Inteligencija između tradicije i ideologije*, Mostar – Zagreb 2002; Ladislav HLADKÝ, *Bosenská otázka v 19. a 20. století*, Brno 2005; Robin OKEY, *Taming Balkan Nationalism. The Hapsburg “Civilizing Mission” in Bosnia, 1878–1914*, Oxford 2007.

tině zkoumá dynamiku formování národních identit v BaH ve zmiňovaném období na příkladu textů literární povahy. Jak napovídá název jeho srbochorvatsky sepsané knihy, který v češtině zní *Centrum a periferie v Rakousku-Uhersku*, autor přitom hledá odpověď na otázku, jak dobové národotvorné procesy ovlivňovalo periferní (polo)koloniální postavení BaH v rámci habsburské monarchie. Sleduje tedy dvě základní a vzájemně provázané linie. Jednak chronologicky mapuje vývoj národních narativů přítomných v bosenskohercegovské literatuře mezi léty 1878 a 1918, jednak rozebírá způsoby, jimiž se do nich promítaly postoje tvůrců k Rakousku-Uhersku a koloniální diskurs uplatňovaný centrem politické a symbolické moci vůči periférii říše v podobě zprvu okupované a v roce 1908 anektované BaH.

Jak ukázal Benedict Anderson i další badatelé zkoumající povahu národotvorných procesů, krásná literatura hrála vždy významnou úlohu při utváření představ a šíření vědomí o národní sounáležitosti. Nejinak tomu bylo i v BaH, kde se literatura ve zkoumaném období teprve afirmovala jako důležitá součást místní kultury, jež do té doby měla převažující orální ráz. Byť Vervaet analyzuje i kanonizovaná díla bosenskohercegovské literatury a knižně vydané autobiografie a cestopisy, svou pozornost soustřeďuje především na texty otištěné v dobových literárních časopisech. Ukazuje totiž, že právě na stránkách těchto periodicky vycházejících publikací, plných básní a kratších próz dnes již mnohdy zapomenutých autorů, lze nejsoustavněji sledovat vývoj jednotlivých národních narativů se všemi jejich mýty, nejednoznačnostmi a rozpory. Tyto časopisy byly zpravidla úzce spjaty s jedním ze tří dominantních etnicko-konfesionálních prostředí v BaH, a není proto divu, že se významnou měrou podílely na konstruování srbské, chorvatské či bosňácké (bosenskomuslimské) národní identity svých čtenářů. Autor v této souvislosti rozlišuje tři generace relevantních periodik, která byla založena a vycházela v BaH za rakousko-uherské správy. Zatímco pro první generaci časopisů byla typická určitá lidovost a napětí mezi jejich osvětově-didaktickým a tradicionalistickým laděním, druhá generace přinášela elitnější pojetí kultury, důraz kladený na estetickou hodnotu literatury a silnější vazby na kulturní a ideová centra mimo BaH (Záhřeb, Nový Sad, Bělehrad, Istanbul). Ve třetí generaci pak autor detekuje ovlivnění dobově populárními myšlenkovými proudy přicházejícími nejen z jiných částí slovenského jihu či metropole osmanské říše, ale také z hlavních kulturních center podunajské monarchie a ze Západu (sociální darwinismus, panislamismus či jihoslovanství).

Každá takováto „generační výměna“ s sebou přinášela redefinování národních narativů a v některých případech i národní identifikace příslušníků téže etnic-

ko-konfesionální komunity. Autor čtenáře provází těmito transformacemi, které ilustruje na ukázkách z excerpovaných časopisů i knižně vydaných literárních děl. Pomáhá si přitom protikladem centra a periferie, jež přejímá od tvůrce teorie světového systému Immanuela Wallersteina, a metodologicko-terminologickým instrumentářem imagologie a postkoloniálních studií, který se ukazuje být zvláště příhodným pro postihnutí komplexních vazeb mezi konstituováním národních identit v BaH a politikou Rakouska-Uherska vůči tomuto území a jeho obyvatelům. Jak Vervaet opakovaně poznamenává a na konkrétních příkladech dokládá, Rakousko-Uhersko maximálně využívalo stávající etnickou a náboženskou heterogenitu a s ní související sociální asymetrii k upevnění vlastního mocenského postavení v BaH a ovlivňování tamních národotvorných procesů. A to nejen prostřednictvím přijaté legislativy a politických rozhodnutí, ale také skrze sféru kultury – muzea, výstavy, časopisy, etnografické a historiografické studie, kanonizaci lidové slovesnosti apod. Nesmírně důležitou součástí této strategie přitom bylo utváření obrazu Bosny jako exotické, orientální a zaostalé provincie vystavené záslužné civilizátorské misi Rakouska-Uherska. Autor popisuje evoluci tohoto kolonialistického diskursu o Bosně v novinových článcích, cestopisech či turistických průvodcích a aplikuje na něj koncepcce orientalismu Edwarda Saida a balkanismu Marie Todorové. Poukazuje přitom na skutečnost, že konceptualizace Bosny jako periferie, respektive kulturně a ekonomicky zaostalého „Druhého“, sloužilo rakousko-uherskému mocnářství nejen k legitimizaci jeho politiky vůči BaH, ale také k budování vlastního pozitivního obrazu, jehož součástí bylo například líčení Bosňanů jako nejmladšího člena šťastné rodiny národů vedených otcovskou figurou císaře Františka Josefa I.

Jak na toto imaginární a symbolické dobývání BaH i reálné modernizační úsilí iniciované rakousko-uherskými úřady reagovali tvůrci a stoupenci vzájemně konkurenčních národních ideologií, jež byly propagovány na stránkách dobových bosenskohercegovských periodik a literárních děl? Jak se v nich lišil obraz Bosny a jejích obyvatel od diskursu utvářeného v centru říše? Byť mnozí autoři, především z řad bosenských katolíků (Chorvatů) a bosenských muslimů (Bosňáků), zčásti přejímali zmíněnou civilizátorskou rétoriku a otázku modernity prezentovali jako klíčový předpoklad budoucnosti vlastního národního společenství, současně zahrnovali exotismus a orientalismus přítomný v rakousko-uherském diskursu o Bosně a v souladu s tím také nahrazovali negativně či paternalisticky laděné představy o Bosňanech pozitivními autostereotypy. V tomto ohledu se shodovali s bosenskými pravoslavnými (Srby), v jejichž dílech převládá odmítavý, více či méně okcidentalistický, postoj vůči Rakousku-Uhersku, které v jejich pojetí ohrožuje pozitivně

vnímané patriarchální hodnoty a tradiční způsob života pravoslavných venkovanů. Petar Kočić, asi nejrelevantnější bosenskohercegovský prozaik rakousko-uherského období, ale i další tvůrci – zvláště z řad bosenských Srbů – si též brali na mušku odvrácenou stranu modernizace iniciované Rakouskem-Uherskem, jako byly odlidštěná povaha úřední moci či byrokratizace jazyka.

Neméně subverzivní účinek jako vykreslování absurdit úřední mašinérie či užívání lidové mluvy jako prostředku k zesměšnění jazyka byrokratických nařízení ovšem měly z pohledu státní moci také strategie, jejichž prostřednictvím spisovatelé podněcovali solidaritu s partikulárním národním kolektivem a připisovali srbský či chorvatský ráz Bosně, jejímu obyvatelstvu nebo dějinám. Takovéto postoje totiž byly v příkrém rozporu s rakousko-uherskou politikou, jejímž leitmotivem bylo potlačování srbského a chorvatského narativu v souvislosti s BaH. Avšak ani část bosenských muslimů, která principiálně schvalovala odmítavý postoj k šíření srbské a chorvatské národní myšlenky na území BaH, se nikdy plně neztotožnila s národní koncepcí integrálního bosenství, již po více než dvacet let propagovala rakousko-uherská okupační správa. Oficiálními místy prosazované pojetí řešení národnostní otázky v BaH tak spíše přispělo k posílení vědomí národní svébytnosti bosenských muslimů, kteří z rakousko-uherského diskursu o Bosně, její etnografii a dějinách vydělili prvky, které potvrzovaly domnělou historickou kontinuitu, společenskou prestiž a ekonomickou převahu jejich kolektivu ve vztahu ke stoupencům konkurenčních národních ideologií.

I na tomto případě Vervaeet ukazuje, že zkoumaná *Dynamika utváření národních identit v Bosně a Hercegovině mezi léty 1878 a 1918 na příkladu literárních textů*, jak zní do češtiny přeložený podtitul jeho knihy, byla ovlivňována dobovým rakousko-uherským diskursem o Bosně, a to aktivním přejímáním, přetvářením nebo odmítáním jeho jednotlivých částí ze strany tehdejších bosenskohercegovských literátů, novinářů a ideologů. Rozhodně se tedy nejednalo o pasivní recepce či monopol centra nad zpodobňováním periferie (když se posloužíme autorem uplatňovanou terminologií), ale o tvořivou interakci, do níž výrazně vstupovaly další kulturní a ideologická střediska, v první řadě Záhřeb, Bělehrad, Nový Sad a Istanbul. Tento komplexní proces, který Vervaeet jako první badatel obsáhle, systematicky a poučně zmapoval na základě analýzy dobových literárních děl, dal vzniknout řadě „nosných pilířů“ i „fangliček“, které byly zabudovány do národních identit současných Bosňanů a Hercegovců (Bosňáků, Srbů a Chorvatů). Jak dokládá poutavý závěrečný exkurs do politicko-ideologického zákulisí kanonizace bosenskohercegovské literatury rakousko-uherského období v průběhu 20. století, řada

v ní obsažených národních stereotypů, historických mýtů, ale i postojů k modernitě nebo emancipaci žen, tvoří dodnes součást kolektivní paměti, národní sebepercepce a hodnotového systému obyvatel BaH různých národností.

Petr Stehlík

Vojislav ŠIKOPARIJA,

Sećanja srpskog oficira 1910–1918,

Beograd, Zavod za udžbenike 2014, 557 s. ISBN 978-86-17-18804-5.

Recenzované paměti jsou až nečekaně zajímavým vyprávěním, které – pochopitelně v převážné většině jen v ilustrativních jednotlivostech – může doplnit naše znalosti o balkánských dějinách prvních dvou dekad minulého století, zejména o každodennosti srbského venkovského a maloměstského prostředí. Lze v nich nalézt i řadu neotřelých postřehů o realitě srbských zákopů obou balkánských válek i první války světové. Jejich autor navíc nebyl – jak to často v případech podobných knih tohoto žánru bývá – vojevůdcem velícím armádám či divizím, ale mladým důstojníkem sotva zakončivším vojenskou školu, který boje ve všech třech rychle po sobě následujících válkách prožíval jako velitel čety, maximálně roty, obvykle válčící v nejpřednějších liniích fronty.

Nezvyklý úhel pohledu vypravěče do jisté míry předurčil ne zcela obvyklý životní příběh jeho rodiny. Oba jeho rodiče pocházeli ze srbského prostředí Bačky, tedy z tehdejších dolních Uher. Šikoparijův otec působil jako učitel na církevních školách ve Vojvodině a potom v Mostaru. Jako přesvědčený srbský národovec se však nedokázal s okupační realitou tehdejší Hercegoviny sžít a před relativně zajištěnou existencí dal přednost vlasteneckým ideálům. Požádal srbské úřady o možnost přistěhování do Srbska. Ve vytoužené vlasti získal místo venkovského učitele.

Autor začíná vzpomínky vypravováním, jak na voze taženém dobytčaty celá rodina skoro celý den putovala špatnými cestami i bezcestími ze západosrbského Valjeva do nepříliš vzdálené vesnice, kam stát po desetileté přestávce posílal učitele. I z útržků vzpomínek je vidět propastný rozdíl mezi civilizační úrovní Srbů žijících v zaostalých částech habsburské monarchie a venkovským prostředím jihozápadní Šumadije. Vesničané, jejichž domovy osvětlovaly louče, tak například až na samém konci 19. století poprvé u učitelské rodiny viděli petrolejovou lampu. Šikoparija jako malý chlapec sledoval, jak jedna z vesničanek v osamění porodila uprostřed zimy v ústraní chladné stáje. Sama potom umývala novorozence v potoce, na kte-

rém nejdříve musela rozbít led. Teprve poté šla dítě ukázat své rodině. Šipokarijův otec po čase získal lepší místo v posávské vesnici nedaleko od hranic s Bosnou. Díky nedalekému Šabci byla již rodina blíže městskému prostředí. I tak ze vzpomínek dýchá syrová realita tehdejší srbské vesnice. Autor například vypráví, jak otec musel zvyšovat učitelskou autoritu, pošramocenou opilstvím svého předchůdce. Respekt si mimo jiné získával tím, že jednoho z místních, který o něm urážlivě hovořil jako o Švábovi (tedy Rakušanovi), hodil do Sávy.

Dva starší Šipokarijovi bratři studovali na reálce. Jeho samotného však již rodiče z bídného učitelského platu, pro jehož výpočet bělehradské úřady odmítly vzít v úvahu praxi v srbských církevních školách v Zalitavsku a Bosně, na studiích uživit nemohli. Autorova energická matka však nerezignovala. Vydala se na ruské vyslanectví, kde s odkazem na vlastenecký příběh celé rodiny požádala o přijetí syna do carské internátní kadetky. Na ruského vyslance zejména zapůsobilo, že se Šipokarija narodil v Mostaru, tedy ve stejném městě, odkud pocházela rodina knížete Michaila Miloradoviće, ruského generála z napoleonských válek. Autor vzpomínek pak prošel jako carský stipendista kadetkou v Kyjevě a potom v letech 1910–1912 moskevským důstojnickým učilištěm. Šipokarija, ač projevoval umělecké sklony, podle svého vyprávění podmínky ruského vojenského školství bez problémů snášel. Pozitivně vnímal i slavjanofilskou atmosféru, která byla v obou institucích všemožně podporována.

Do vlasti se Šipokarija vrátil v létě 1912. Brzy poté byl přijat do srbské armády a povýšen na podporučíka. Tehdejší poměry v srbském vojsku jistě velmi ilustrativně odráží skutečnost, že si nový důstojník musel veškerou výstroj opatřit na vlastní náklady. Částka, kterou na to vynaložil, pohltila skoro celé úspory jeho rodičů. Za několik týdnů po návratu z Ruska byl Šipokarija odvelen se svou četou k hranicím Sandžaku, kde se po propuknutí první balkánské války zúčastnil bojů. Měl tehdy štěstí, zde dislokované turecké posádky se buď vzdávaly, nebo se po krátkém odporu stáhly do Bosny. Vzpomínky vykreslují euforickou náladu srbského vojska, kterou umocňovala snadnost vítězství a minimum obětí. Z pasáží věnovaných muslimským obyvatelům dobytého teritoria je viditelně patrný autorův paternalistický, až koloniální přístup k nim. Šipokarija, který byl záhy po skončení bojů převelen do poklidné posádky v Sjenici, je zčásti vnímá jako nešťastné potomky srbských konvertitů, částečně jako osoby náležející k jinému (nižšímu) civilizačnímu okruhu. O násilí, kterému byla muslimská populace v Sandžaku po příchodu srbské armády vystavena, v knize nenajdeme ani zmínku. Autor naopak vyzdvihuje striktně korektní přístup vítězné armády k nesrbskému obyvatelstvu.

Ve druhé balkánské válce již byla Šikoparijova jednotka nasazena na jeden z klíčových úseků fronty. V jihovýchodním Srbsku bránila bulharským armádám proniknout k Pirotu, Leskovci a Niši. I když autor z bojů vyvázl nezraněn, v plné míře zažil všechnu hrůzu, byť jen několikátýdenní moderní zákopové války s množstvím raněných a zabitých nepřátel i vlastních podřízených. V jeho vypravování je možné zachytit fatalismus, se kterým řadoví srbsští vojáci (až na malé výjimky rolníci či rolničtí synové) odcházeli do bojů, odevzdanost a smíření, se kterými pak také – alespoň navenek – klidně, až nezučastněně umírali. Podobně stoicky k jejich umírání, jako k něčemu co k válce, ale i k životu patří, přistupovali i jejich přeživší spolubojovníci.

Po skončení druhé balkánské války byl Šikoparijův pluk převelen do Skopje, kam byl také jako ředitel školy shodou okolností poslán jeho otec. Autor uvádí, že koupil pro své rodiče „malý turecký domek v centru města“, za který zaplatil podobnou sumu, za jakou nedávno nakoupil vojenskou výstroj. O tom, zda zaplatil původním majitelům, kteří zjevně Skopji opustili, anebo úřadům, levně rozprodávajícím na anektovaném teritoriu opuštěný majetek, se nezmiňuje. V pamětech najdeme i konstatování, že do „Starého Srbska“, jak Šikoparija nejen území Kosova, ale i Makedonie nazývá, přicházeli jak vlastenci, ochotní nezištně pracovat na kulturním a osvětovém poli, tak ale také „dobrodruzi a ziskuchtivci“ hledající snadnější život a rychlé obohacení. Ti, podle autora, „osvoboditelům i osvobozeným“ způsobili velké škody.

V pamětech se mihne několik osob, které autor označuje jako Čechy. Jednou z nich byla jeho domácí ve Valjevu, kam byl na jaře 1914 na několik týdnů poslán, aby se zde podílel na výcviku rekrutů. Do Srbska se provdala a přivydělávala si žehlením prádla. Další Češi vstupují do vyprávění na počátku první světové války, kdy Šikoparijův pluk pronikl do Bosny. Čeští zajatci nadšeně zdravili srbské vojáky a měli radost, že z fronty odcházejí do relativně bezpečné internace. S jinými českými vojáky se pak autor znovu setkal v roce 1918. Tehdy putoval jako důstojník Srbského dobrovolnického sboru ruskými pláněmi. Na jednom nádraží v západní Sibiři pobývali českoslovenští legionáři. Autor vzpomíná na disciplinovanost jednotek generála Gajdy. Jejich příslušníci na rozdíl od srbských vojáků pravidelně cvičili a „na místní obyvatele působili velmi dobrým dojmem“.

Osud po necelém roce Šikopariju znovu přivedl do válečných zákopů. Podrobně líčí, jak čelil rakousko-uherské ofenzívě na Drině a jak potom na několik týdnů se svým plukem pronikl do Bosny. Další postup srbských jednotek, které se mohly dostat až k Sarajevu, údajně znemožnila nedisciplinovanost s nimi bojující-

cích černoohorských oddílů. V obšírném vypravování o bojích v Bosně a pak v obranném postavení u města Užice nalezneme mnoho zajímavých, ale nikoliv zcela unikátních postřehů o hrůzách tehdejších bojů. Více zaujmou pasáže, v nichž autor líčí každodennost srbských vojáků. Vyplývá z nich, že stravu si malé oddíly i samotní vojáci postupem času stále častěji obstarávali sami, a to mnohokrát i na úkor srbského vesnického zázemí. Dodávky nových částí výstroje byly naprosto výjimečné. Vojáci bojovali v roztrhaných uniformách, které doplňovali civilním oblečením. Na nohou měli obvykle rolnické opánky, někdy dlouhé týdny válčili i bosí. Šikoparija v tom však spatřuje i jistou výhodu. Dochází k závěru, že srbský voják byl mnohem pohyblivější než jeho protivníci obtíženi na rakouské straně těžkou výstrojí.

Nezajímavé nejsou ani pasáže vyprávějící o období mezi prosincem 1914 až koncem srpna 1915, kdy po odražení druhé rakousko-uherské ofenzívy boje na srbské frontě takřka utichly. Z podrobného líčení vyplývá, že jednotka, které Šikoparija velel, po toto dlouhé období klidu zbraní necvičila a ani se nijak jinak nepřipravovala na další boje. Za pozornost také stojí autorovo vypravování o epidemii skrvnitého tyfu, která si vyžádala desetitisíce životů zesláblých vojáků i civilistů. Týlové složky armády byly proti ní zcela bezmocné. Nedokázaly zorganizovat ani základní hygienická opatření. Vojáci se tak například po několik měsíců nekoupali. Až teprve příchod francouzských lékařů, kteří začali s hromadným očkováním, výskyt skrvnitého tyfu omezil.

Vzpomínky na mnoha místech potvrzují, jak intenzivně byla tehdy srbská společnost provázána rodinnými, ale i sousedskými vazbami. Na jejich základě poskytovaná solidární výpomoc nahrazovala fakticky úplnou absenci státní sociální sítě. V tomto ohledu jsou pozoruhodné obrazy civilistů, kteří přijížděli (přesněji přicházeli) do vzdálených míst fronty, aby svým synům, manželům, ale i sousedům přivezli čisté prádlo či trochu jídla. Pokud to situace na frontě umožňovala, pobývali s nimi i několik dní. Stejní lidé pak odváželi z nepřístupných míst ostatky svých blízkých, aby je pochovali v jejich vesnici.

Po druhé rakouské ofenzívě počet členů Šikoparijovy jednotky výrazně prořídl. Velitelské složky je proto nahradily novými vojáky mobilizovanými v nedávno dobyté Makedonii. Autor jako přesvědčený srbský nacionalista sice neměl pochyby o tom, že vardarská Makedonie je integrálním územím srbského státu, zvláště nových vojáků však registroval. Vzpomíná na to, že několik Makedonců mělo v srbském prostředí málo známou pracovní zkušenost ze severní Ameriky. Rozpoznat je bylo možné podle mnoha zlatých zubů, kterými se rádi pyšnili. Šikoparija připouš-

tí, že vojáci z Makedonie měli daleko k srbské identitě. Část z nich, která se považovala za Bulhary, přeběhla při první příležitosti frontu. Zbytek se do jednoho rozutekl do svých domovů, když se při ústupu k jaderskému pobřeží srbská armáda přiblížila k Makedonii. Šikoparija přitom zdůrazňuje, že dezerce vojáků z užšího Srbska dlouho byly jen velmi sporadickým jevem. Jejich počet narostl až při ústupu přes Kosovo a Albánii. Autor to přesvědčivě objasňuje tím, že vojáci již přestali mít pocit, že by dále bránili vlast.

Líčení událostí z let 1914–1915 tvoří velkou část knihy. Čtenář se přitom musí prokousat dlouhými nezáživými pasážemi, v nichž autor například popisuje zážitky z jízdy na koni či se zabývá otázkami spojenými se smyslem lidské existence. V dalším vypravování takové části scházejí, ale výklad je naopak bohužel příliš stručný. Dozvíme se tak jen základní informace o strastiplném putování přes kosovské a černohorské hory do Skadaru a pak dále až do jihoalbánské Valony. Jako mnoho dalších autorů i Šikoparija líčí masové umírání srbských vojáků během zimního pochodu, ale i po příchodu k moři. Zaujme vypravování o pobytu v Plavu, odkud Černohorci po balkánských válkách vyhnali albánské obyvatele. Úřady jim sice po čase dovolily návrat zpět, ale do jejich domovů mezitím nastěhovaly černohorské rodiny. V jednom z těchto domů, které společně sdíleli Albánci a Černohorci, prožil autor několik dní.

Zaujme také pasáž o nevstřícnosti italských vojáků k zuboženým a vyhladovělým Srbům. Italové požadovali jejich odzbrojení, neposkytli jim zdravotní péči, nechtěli se s nimi dělit o potraviny. Šikoparija vzpomíná, že se italské jednotky do jednoho rozprchávaly do úkrytů, jakmile bylo z velké dálky slyšet rakouské letadlo. Z předcházejících bojů otupělí Srbové, kteří podobnému nebezpečí nevěnovali pražádnou pozornost, toho využívali k odnášení potravin z italského ležení. Protesty italských důstojníků srbský velitel odbyl tím, že italská stráž má při hrozícím náletu hlídat ležení, a ne se s ostatními zbaběle skrývat.

V roce 1916 byl Šikoparija převelen k srbským dobrovolnickým jednotkám složeným ze zajatých rakousko-uherských vojáků slovinského, chorvatského a srbského původu, které bojovaly na frontě v Dobrudži. Zde ho opustilo štěstí, díky kterému vyvázl z předcházejících bojů. Nepřátelské kulce tentokrát již neunikl. Jen zázrakem se z těžkých zranění v ruské nemocnici vyléčil. Záhy po jeho propuštění z hospitalizace propukla říjnová revoluce. Rusko uzavřelo příměří a srbské jednotky byly evakuovány na soluňskou frontu. Šikoparija v této souvislosti vypráví o svém jednání v bolševickém štábu v Oděse. Ve stručných kapitolách o dalším dlouhém putování, které nejdříve směřovalo k dálnévýchodním přístavům, ale na Sibiři se

znovu stočilo na západ a nakonec skončilo v Murmansk, se autor zmiňuje o srbských důstojnících, kteří měli být po příchodu na frontu souzeni kvůli svým aktivitám v organizaci Sjednocení nebo smrt. Uvádí, že několik z nich za této situace raději vstoupilo do Rudé armády.

O dalších, neméně pestrých životních osudech již autor vzpomínky sepsat nestačil. Po propuštění z armády vystudoval uměleckou akademii v Paříži, ale výtvarné umění ho neuživilo. Živil se proto jako notář ve Vojvodině. Za dubnové války v roce 1941 byl aktivován a po porážce Jugoslávie se ocitl v německém zajetí. V roce 1945 se vrátil do vlasti a pracoval jako výtvarník navrhující edukativní modely pro zdravotnictví.

Šikoparijovy vzpomínky vydalo bělehradské státní nakladatelství, které po roce 1990 publikovalo mnoho kvalitních titulů odborné historické literatury. Je škoda, že přípravě edice pamětí, pod níž je podepsán bělehradský ambiciózní a jinak bezesporu velmi pracovitý badatel Kosta Nikolić, nevěnovalo více času. Jistě bylo možné některé pasáže, které se opakují, vypustit a zejména připojit vysvětlující poznámky. Absenci příslušného vědeckého aparátu Nikolić v krátkém úvodu k edici lakonicky zdůvodňuje tím, že memoáry pojednávají o událostech, které jsou všeobecně známé. Bez ohledu na problematickou ediční přípravu stojí za to si Šikoparijovy paměti alespoň prolistovat.

Jan Pelikán

Vladimir ŠEKS,

1991. Moja sjećanja na stvaranje Hrvatske i domovinski rat,

Zagreb, Grafički zavod Hrvatske 2015, 454 s., ISBN 978-953-280-267-2.

Již velmi bohatou kolekci chorvatských memoárů, které se váží k událostem přelomu 80. a 90. let, tedy ke krizi jugoslávské federace, jejímu rozpadu, zrodu samostatného Chorvatska a občanské válce, v loňském roce rozšířily paměti Vladimira Šekse. Vladimír Šeks vstoupil do veřejného života již počátkem 70. let minulého století. Jako ještě ani ne třicetiletý právník se v roce 1971 stal ve východní Slavonii jedním z vůdčích lokálních protagonistů tzv. masového hnutí požadujícího liberalizaci společenských poměrů, ale také nový, výrazně etnocentrický přístup k národnostní otázce. Po mocenském zákroku proti masovému hnutí, po němž následovaly rozsáhlé čistky v stranických grémiích, úradech, akademické sféře či ve sdělovacích prostředcích, byl Šeks zbaven postu náměstka okresního státního žalobce v Osije-

ku. Po propuštění ze státní služby přešel do advokacie. Za své aktivity v disidentském hnutí byl v první polovině 80. let dvakrát odsouzen k několikaměsíčnímu trestu vězení. Již před rozpadem jugoslávské federace Šeks patřil k okruhu blízkých spolupracovníků Franja Tudjmana. Na zakládajícím shromáždění Chorvatského demokratického společenství (HDZ) se stal na jaře 1989 jeho místopředsdou. Po vítězství této strany ve volbách byl o rok později zvolen místopředsdou chorvatského parlamentu (saboru). V této pozici koordinoval práce na přípravě chorvatské ústavy, jejíž přijetí o Vánocích 1990 znamenalo kodifikaci liberálně demokratického politického systému, ale také definitivní odklon od dosavadní koncepce národnostních vztahů a přeměnu Chorvatska v jednonacionální stát. Již tehdy se Šeks řadil k radikálně pravicovému proudu vládnoucí strany. Kvůli svým postojům se dostával do názorových střetů i osobních konfliktů s levicovým křídlem HDZ kolem Josipa Manoljiće, Stipe Mesiće či Josipa Boljkovce. To mu vyneslo dočasnou Tudjmanovu nemilost. Nicméně v létě roku 1991 po eskalaci občanské války byl jmenován šéfem krizového štábu pro Slavonii a pevně zakotvil v nejvyšších strukturách Tudjmanova autoritářského režimu. Krátce působil jako nejvyšší státní zástupce, následně pak jako místopředseda vlády. Na rozdíl od většiny dalších čelných představitelů HDZ se udržel v mocenské elitě i po Tudjmanově smrti. V letech 2003–2008 byl předsdou saboru. Po zvolení kandidátky HDZ Kolindy Grabarové Kitarovićové chorvatskou prezidentkou se Šeks stal na počátku roku 2015 jejím politickým poradcem. Na rozdíl od mnoha dalších funkcionářů HDZ nebyl Šeks nikdy spojován s korupcí či finančními skandály. Přes své často militantní postoje a neústupná stanoviska byl většinou svých politických odpůrců respektován.

Šeksovy memoáry se zabývají jen krátkým obdobím prvních osmi měsíců roku 1991. Více jak tři čtvrtiny textu knihy jsou přitom věnovány událostem července a srpna 1991. Vyprávění o dění v předcházejícím půl roce je tak logicky velmi lakonické, až útržkovité; má do jisté míry podobu chronologického výčtu nejvýznamnějších událostí. Šeks se přitom jen z části opírá o svou paměť, velmi často používá citátů z otevřených zdrojů. Neváhá přitom dlouze citovat z pamětí svých soupeřů, a to i svých politických odpůrců. Čtenáře však nenechává ani na chvíli na pochybách, že i po čtvrtstoletí považuje své tehdejší pravicové, protijugoslávské a především vyhraněně nacionalistické názory, postoje i rozhodnutí za naprosto správné. Za jediné viníky občanské války v Chorvatsku považuje tehdejší bělehradské vedení a chorvatské Srby, které důsledně označuje jako vzbouřence, četníky či teroristické bandity. Porozumění nemá ani pro chorvatskou levicu. Především jí vyčítá sepětí se „zhojnou jugoslávskou myšlenkou“, kvůli níž postko-

munisté dlouho odmítali souhlasit se samostatností Chorvatska. Šeks opakovaně dává najevo svůj obdiv vůči Franjovi Tudjmanovi. V knize nenajdeme ani jednu kritickou výtku na jeho adresu, byť Tudjman právě v létě roku 1991 Šeksovi mnohé zazlival a zřejmě ho chtěl z vysoké politiky odstranit. Šeksův vztah k Tudjmanovi i charakter jeho myšlenkového světa výstižně odráží následující, poněkud kostrbatě formulovaný citát: „Role prezidenta Tudjmana a jeho taktika byly zásadní pro naplnění všech strategických cílů chorvatské státní politiky. A opravdu, v první polovině roku 1991 prezident (s ohromnou podporou chorvatského národa, saboru a vlády) definoval a realizoval všechny taktické i strategické záměry chorvatské politiky. V Chorvatsku neměl nikdo z politických osobností ani v exekutivní ani v jiné roli, v saboru či ve vládě, ani zdaleka tak významnou a osudovou roli, i když občas narážel na neporozumění jak ve vlastní straně, tak mezi opozicí. Jeho silná autorita, jeho vášnivá oddanost chorvatské svobodě a samostatnosti byly osudovou silou, která – současně s vynikající analýzou jugoslávských, evropských poměrů a světové situace – vyprostila chorvatskou loď z víru, který se ji chystal pohltnout.“ (s. 94)

O zákulisí tehdejší chorvatské politiky či o Šeksových aktivitách se z recenzovaných pamětí dozvíme jen málo podrobností. Za zmínku snad stojí vyprávění o neformální večeři chorvatského vedení s jedním z mezinárodních zprostředkovatelů Davidem Owenem, která se uskutečnila v létě roku 1993. Britský politik se na ní údajně pokusil přesvědčit Tudjmana, aby jako vstřícné gesto nabídl Miloševićovi odstoupení chorvatské části Baranje Srbsku. V tomto okamžiku údajně vstoupil do diskuse Šeks, nazval Owena „krvavým kříplem“ a vybídl ho, ať raději on sám Miloševićovi nabídne nějakou část britského teritoria.

Podle Šeksova vypravování Tudjman dlouho věřil, že se lze válce vyhnout. Doufal především, že ministr obrany Veljko Kadijević jako přesvědčený titoista znemožní Miloševićovi, aby na Chorvatsko zaútočil. Šeks zřejmě správně poukazuje na to, že Tudjman na tomto stanovisku setrval i dlouho poté, co se Kadijević s Miloševićem politicky sblížil.

V závěru jara 1991 Tudjman rozhodl o Šeksově přesunu na post člena ústavního soudu jugoslávské federace. Šeks nesl toto jmenování nelibě. Odchod do Bělehradu na – obzvláště za tehdejší situace – zcela marginální funkci správně vnímal jako výsledek vzrůstající Tudjmanovy averze vůči jeho osobě. Přesto se rozhodnutí chorvatského prezidenta loajálně podřídil. Šeksovo bělehradské intermezzo však netrvalo ani měsíc. Po eskalaci bojů v Chorvatsku, bez konzultace se Záhřebem, hlavní město dohasínající federace opustil. Obratně se přitom vyhnul předpokláda-

né rezignaci z postu místopředsedy chorvatského parlamentu. I při líčení bělehradské epizody zůstává Šeks velmi lakonický. Zaujme snad jen informace, že si s sebou přivezl skládací samopal, který v kuloárech ústavního soudu bez rozpaků ukazoval ostatním soudcům.

Jak již jsem uvedl, jsou dvě třetiny čtyřsetstránkových pamětí věnovány událostem, které se odehrály v červenci a v srpnu 1991. Jen malou část vyprávění přitom Šeks vyhradil dění na bojišti ve východní Slavonii, kde působil jako zvláštní zmocněnec chorvatského vedení. Nesrovnatelně větší pozornost věnuje personálním tenzím a názorovým neshodám, které se tehdy objevily ve vedení HDZ a v nejvyšších špičkách chorvatské politiky. Snaží se přitom především vyvrátit podezření, že právě on se tehdy jako vůdce údajné opoziční frakce snažil dosáhnout zásadních změn v nejvyšších mocenských pozicích a pro sebe získat post ministra vnitra či obrany, anebo dokonce nahradit v prezidentském úřadu Franja Tudjmana. Důvodem měly být osobní ambice a nespokojenost pravicových radikálů (kromě Šekse k nim především patřili předseda saboru Žarko Domljan a šéf poslaneckého klubu HDZ Zvonimir Marković) s nedostatečně rázným postupem chorvatských ozbrojených sil v konfliktu s povstaleckými Srby. Šeks chtěl údajně dosáhnout eskalace konfliktu s cílem, aby vzrůstající počet obětí bojů přiměl mezinárodní společenství k vojenskému zásahu v rozpadající se jugoslávské federaci. Rozdíl v názorech na vedení války autor memoárů nekomentuje, vlastní mocenské ambice či dokonce záměr nastoupit na Tudjmanovo místo však rozhodně odmítá. Označuje celou aféru za výsledek intriky zosnované buď jugoslávskou tajnou službou, anebo jeho konkurenty z levicového křídla HDZ. Šeks pro potvrzení svého stanoviska přetiskuje obsáhlé citáty z memoárů jiných aktérů tehdejších chorvatské politiky i dlouhé výňatky ze stenografických záznamů diskusí v nejvyšším vedení HDZ. Nakolik jsou tyto dokumenty autentické, nelze ovšem posoudit. Autor ani nenaznačuje, kde jsou schraňovány a jak k nim získal přístup.

Paměti Vladimira Šekse k poznání moderních dějin Chorvatska mnoho nepřispívají. Nezázivné vyprávění a v jeho rámci přetištěné desítky stran nedostatečně komentovaných dokumentů snad budou moci využít – a to jako nepřilíš hodnotný informační zdroj – badatelé detailně analyzující mocenské zákulisí Tudjmanova režimu v prvních měsících chorvatské samostatnosti.

Jan Pelikán

ZPRÁVY

Oleg V. CHLEVŇUK,
Stalin. Nový životopis,
Praha, Paseka, 2016. 431 s.,
ISBN 978-80-7432-684-4.

V roce 2016 se na našem knižním trhu objevil nejnovější životopis sovětského diktátora Josifa Vissarionoviče Stalina. Dílo z pera ruského archiváře a historika ukrajinského původu Olega Vitaljeviče Chlevňuka, narozeného roku 1959, rozhodně nepředstavuje jen další z řady povšechných Stalinových životopisů, hýřících senzačními informacemi za účelem oslovení co největšího počtu čtenářů. Jedná se o publikaci mající všechny parametry odborné historické práce, jako jsou poznámkový aparát, seznam použité literatury a rejstřík. Sám autor, vědecký pracovník Státního archivu Ruské federace a vysokoškolský pedagog, patří k významným osobnostem nejen evropské, ale i světové historiografie specializujícím se na ruskou historii s důrazem na dějiny útlaku občanů SSSR. Chlevňukovy knihy vycházejí zejména v angličtině, jeho „domovským“ nakladatelstvím je prestižní Yale University Press. Rovněž tento Stalinův životopis byl vydán v anglickém jazyce a přeložen do češtiny.

Předmluva čtenáře přivádí do Stalinovy oblíbené dači v době, kdy je diktátor na smrtelné posteli. Následuje výklad rozdělený do šesti kapitol, z nichž každá popisuje Stalinův život od dětství přes období březnové a lis-

topadové revoluce v Rusku roku 1917 až po události, které zásadně ovlivnily jak jeho politickou kariéru, tak politický a ekonomicko-sociální vývoj celého SSSR. Konkrétně se jednotlivé části knihy věnují počátkům bolševické vlády a uchopení moci Stalinem po smrti V. I. Lenina, dále pak líčí provádění kolektivizace a industrializace, tzv. Velký terroř a období druhé světové války včetně časového úseku po ní, tj. od května 1945 do počátku března 1953, kdy Stalin zemřel. Závěrem předkládá Chlevňuk argumenty namířené proti jakýmkoliv projevům nostalgie vůči stalinské éře, patrným i v dnešní ruské společnosti, jako by si nikdo nedokázal uvědomit, že na každý rok Stalinovy neomezené vlády v letech 1929–1953 připadá na území SSSR více než jeden milion uvězněných či zavražděných lidí, kteří se znelíbili komunistickému režimu, nemluvě o dalších milionech sovětských občanů, jež se staly obětmi řízeného hladomoru. Pečlivým rozbořem způsobu, jakým sovětský diktátor gruzínského původu úřadoval a jak fungoval celý stalinský byrokratický aparát, se chce autor knihy dobrat podstaty Stalinem páchaných zločinů a míry jeho přímé vědomosti a odpovědnosti. Zajímavě vyznívá pokus o komparaci stalinistické diktatury s nacistickou či charakteristika vývoje vztahů mezi Stalinem a Leninem.

Ten, komu se poslední Stalinův životopis dostane do rukou úplně poprvé, dozajis-

ta ocení přehlednou strukturu a také i zdařilou grafickou podobu. Mnohé precizně definované a obhájené názory jsou výsledkem autorova skvělého badatelského rozhledu a důkladné znalosti pramenů uložených v sovětských archívech. Díky tomu, že Chlevňukovi prošly rukama mnohé dopisy neobjevené prameny týkající se vlády Josifa Vissarionoviče Stalina, nevyjímaje dopisy, vzpomínky a deníky, dokázal sestavit novátorský a inspirativní životopis sovětského vůdce, který není pouhým vědeckým výstupem, ale i reálným rozřešením několika otazníků týkajících se stalinismu jako takového. Tato biografie může svými kvalitami vyvážit všechny dosavadní publikace trpící nedostatkem, že Stalina idealizují, přestože tak činí třeba neúmyslně. Bez nadsázky lze knihu vřele doporučit k přečtení, avšak spíše těm, kdo již disponují alespoň základním poznáním dané problematiky.

Vojtěch Szajko

Jaroslav PÁNEK,
*Češi a Jihoslované. Kapitoly z dějin
vzájemných vztahů,*
Brno, Tribun EU 2015, 425 s.,
ISBN 978-80-0987-1.

O autorovi anotované knihy, předním českém historikovi Jaroslavu Pánkovi, je známo, že v minulosti choval (a ještě i v současnosti si stále udržuje) pozitivní vztah k jižním Slovanům, zvláště ke Slovincům. Rozhodující vliv na to měl Oton Berkopec, slovinský intelektuál působící v minulém století v Praze, s nímž spojila J. Pánka úzká osobní pouta. Nebylo náhodou, že během vysokoškolských studií na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze absolvoval

Pánek vedle historie a archivnictví rovněž slavistiku a v rámci ní polský, srbochorvatký a také slovinský jazyk. Berkopcovou zásluhou rovněž bylo, že získal Jaroslava Pánka v průběhu 60. a zčásti ještě i během 70. a 80. let k sledování jihoslovanských literatur, resp. celého širšího jihoslovanského kulturního dění, k překladatelské činnosti a také k intenzivnímu zájmu o historii česko-jihoslovanských vztahů.

Od poloviny 70. let, kdy byl Jaroslav Pánek přijat jako historik do Ústavu československých a světových dějin ČSAV, se však jeho odborný zájem jednoznačně přeorientoval na problematiku českých, zejména raně novověkých dějin, a od 90. let, pokud chtěl ve své badatelské činnosti zohlednit i některá zahraniční, případně vztahová témata, soustředil svůj zájem v první řadě na Polsko, Itálii, resp. na celý širší západní kulturní okruh.

Nemalá jihoslovanská odborná produkce Jaroslava Pánka, konkrétně v podobě několika menších knih a poměrně velkého počtu nejrůznějších časopiseckých statí (publikovaných nejenom v českém prostředí, ale např. i ve Slovinsku či Chorvatsku), přiměla před několika lety profesora Ivana Dorovského, v současné době nestora českých slavistů a balkanistů a zároveň předsedu Společnosti přátel jižních Slovanů v České republice, aby vybídl J. Pánka k vydání jeho nejhodnotnějších, resp. českému čtenáři ne vždy snadno přístupných statí o Jihoslovanech a česko-jihoslovanských vztazích.

Soubor šestnácti Pánkových textů, původně publikovaných v letech 1972–2012, před časem vydalo brněnské nakladatelství Tribun EU s finanční podporou Společnosti přátel jižních Slovanů. Je třeba zdůraznit, že Jaroslav Pánek prakticky všechny texty před jejich knižním vydáním výrazně (věc-

ně a stylisticky) upravil a zároveň aktualizoval jejich bibliografický aparát, aby odpovídal současnému stavu odborného poznání.

Knihy začíná poměrně rozsáhlým a upřímně napsaným autorovým úvodem *Jak jsem se nestal jugoslavistou*, v němž J. Pánek objasňuje nejenom okolnosti, které ho v 60. letech přiměly zajímat se o kulturu a život jižních Slovanů, ale také důvody, proč na začátku 90. let – v situaci, kdy série krvavých válek natrvalo sežehla Jugoslávii a společenství „jugoslávských“ národů – jugoslavistickou problematiku opustil. V poznámkovém aparátu úvodu je průběžně rozseta prakticky veškerá Pánkova bibliografie vztahující se k jihoslovanské problematice.

Následuje tematický blok tvořený dvěma Pánkovými studii, v nichž zdokumentoval vazby, které se na přelomu 16. a 17. století vytvořily mezi českými Rožmberky a chorvatským magnátským rodem Zrinských.

Další blok je věnován významným českým a jihoslovanským osobnostem, resp. institucím, které se v průběhu 19. a 20. století zasloužily o rozvoj česko-jihoslovanských kulturních vztahů. Pánek zde představuje českého muzikologa, folkloristu a malíře Ludvíka Kubu, slovinského divadelníka Franca Govekara, českou překladatelku Annu Urbanovou, slovinského knihovníka, bibliografa a dlouhodobého lektora slovinštiny v Praze Otona Berkopce, brněnského slavistu a balkanistu Ivana Dorovského a zároveň pojednává i o významu časopisů a dalších vydavatelských aktivit příslušníků české národnostní menšiny v Chorvatsku (na Daruvarsku) pro rozvoj české a chorvatské vědy.

Čtvrtý tematický blok knihy tvoří dvojice Pánkových studií, jež byly napsány již na počátku 70. let v době jeho tehdejšího půso-

bení v benešovském okresním archivu. Týkají se ohlasu balkánských válek z let 1912–1913 na českém venkově. Autor na nich demonstruje možnosti využití regionální problematiky v historické balkanistice.

Poslední blok knihy je sestaven z šesti Pánkových statí, jež se věnují Slovinsku, Slovincům a slovinské historiografii. Všechny vznikly v průběhu 90. let, kdy se rodila samostatná Republika Slovinsko a zároveň byly pokládány základy mezistátních česko-slovinských vztahů. Jaroslav Pánek se v tomto procesu výrazně angažoval – jako publicista, překladatel, organizátor vědeckých akcí i učitel nové generace specialistů na slovinský jazyk a kulturu (slovenistů). Přetištěné studie a články dokumentují trvajícím zájmem o početně sice nevelký, ale v mnoha směrech pozoruhodný národ žijící na „slunečné straně Alp“.

Je dobré, že Pánkova kniha vznikla. Přináší zajímavé texty nejenom o historii česko-jihoslovanských vztahů, ale i o aktivních a činnorodých lidech, kteří svou na první pohled možná drobnou, avšak houževnatou činností pomáhali tyto oboustranně prospěšné vazby utvářet a rozvíjet. Jednou z těchto osobností byl i Jaroslav Pánek.

Ladislav Hladký

Sándor MÁRAI,
Výber z publicistiky,
Bratislava, Kaligram 2014, 638 s.,
ISBN 978-80-8101-786-5.

Jeden z nejvýznamnějších maďarských spisovatelů 20. století, košický rodák Sándor Márai (1900–1989), se intenzivně věnoval také žurnalistice. Jak bylo ve středních a vyšších vrstvách hornouherských měst na

sklonku habsburské éry běžné, ovládal plynule maďarštinu i němčinu. Své literární dílo se vědomě rozhodl tvořit výhradně v maďarštině, jako publicista zůstával ale po značnou část meziválečného období autorem dvojjazyčným. Od raného mládí přispíval do předního německého deníku *Frankfurter Zeitung* a dalších německojazyčných listů, jeho fejetony vycházely také v deníku *Prager Tagblatt*. V maďarštině publikoval zprvu v košíckém listě *Kassai Napló*. V polovině 20. let se Márai usadil v Budapešti. Od roku 1925 psal pravidelně pro tamní list *Újság*, od roku 1936 pro *Pesti Hírlap*. V roce 1943 se jako publicista vzhledem k houstnoucí politické atmosféře zcela odmlčel (tehdy se také začal věnovat psaní svého *Deníku*, který je dnes považován za jedno z jeho nejvýznamnějších děl). V prvních letech po druhé světové válce znovu příležitostně psal pro maďarské listy, po odchodu do exilu v roce 1948 spolupracoval s Rádiem Svobodná Evropa.

Nejplodnějším a tématicky nejpestřejším obdobím Máraiovy novinářské a publicistické kariéry zůstává především meziválečné dvacetiletí. Texty z této doby se také staly základem pro reprezentativní výběr z Máraiovy publicistiky, které ve slovenském překladu vydalo bratislavské nakladatelství Kalligram. Z maďarských originálů, resp. z celkem devíti souborů Máraiovy publicistických textů, publikovaných v průběhu nulté dekády 21. století, sestavil výběr József Gazdag, který je také autorem doslovu. Překladu se zhostili Peter Kováč, Lubomír Navrátil a Jitka Rožňová. V nakladatelství Kalligram vyšel v posledních letech větší počet překladů Máraiovy beletristických děl. Z odborného hlediska lze jistě litovat, že také výběr z autorovy publicistiky vychází spíše vstřícně běžnému čtenáři „krás-

né literatury“, o němž se jaksí automaticky předpokládá, že bývá nerad rozpytlován poznámkovým aparátem. Nejde tedy o vědecky zpracovanou edici, svazek neobsahuje vysvětlivky ani komentáře. V případě většiny příspěvků se ani nedozvíme, kdy a v jakých novinách byly původně vydány. Tyto náležitosti našťástí nechybí alespoň u většiny z autorových nejpoličtějších textů, kterými reagoval mj. na Hitlerův nástup k moci nebo dění v roce 1938, kdy se po Mnichovské dohodě a první vídeňské arbitráži jeho rodné město a další etnicky převážně maďarské oblasti znovu octly pod maďarskou správou. Vybrané texty jsou řazeny po určitých tematických celcích, většinou chronologicky, což lze podle dobových referencí místy rozpoznat i bez přesné datace. V poslední části, obsahující autorovy texty týkající se československé krize, přičlenění jižních krajů Slovenska k Maďarsku a Máraiově první návštěvě Košic po dvaceti letech, nás výběr vrací z počátku 40. let zpátky do let 1937–1939. To ovšem v zájmu tematické ucelenosti i jisté gradace svazku představuje docela efektní řešení. Specialista vybavený náležitými jazykovými znalostmi sáhne nepochybně raději po originálu a bude k Máraiově publicistickému dílu přihlížet v jeho celistvosti. Pro laické čtenáře i akademické odborníky, kteří sice maďarštinu neovládají, o maďarskou problematiku však mají zájem z komparativního hlediska, ať už se zabývají střední Evropou, československými dějinami, kulturním klimatem meziválečné doby, vzestupem autoritářských a totalitních hnutí nebo obrazy a stereotypy druhého, je však výběr z Máraiovy publicistiky nesporně přínosný.

František Šístek